

KUTATÁSI TERVEK A KILENCVENES ÉVEKRE¹

Vallásosság és szegénység

1. Vallásos szegények

A szegények két, életmódját és értékrendjét tekintve merőben eltérő rétege az ún. lumpenek és a vallásosak. Mivel az előbbiek permanens társadalmi problémát jelentenek, több kutatás foglalkozott velük. Az utóbbiakról, tudomásom szerint, sosem készült kutatás, mert velük az intézményeknek nincsen semmi gondja, ezek nagyobb részben szűkebb közösségeiken belül kerülnek megoldásra.

A kutatás eredményei bővíthetik ismereteinket a szegénykultúráról, és a vallásos közösségek példái talán ötleteket adhatnak a szociális problémák hatékonyabb kezeléséhez a világi szociálpolitika számára.

Különféle felekezetekhez tartozó, alacsony jövedelmű családokkal készítenék interjúkat. Olyanokat választanék, akik az átlagosnál erőteljesebben elkötelezettek: mint például a katolikusok közül a bulányisták, a protestánsok közül a kisegyháziak. A megkérdezettek többsége sokgyerekes lenne, mert úgy vélem, ők a vallásos szegények

¹ Ez a kutatási terv 1991. április 27-én készült, *Szalai* Júlia (MTA Szociológiai Intézet) kérésére. A főcímet a szerkesztés során adtuk neki, nem Horváth Zsuzsától származik. A kutatás – támogatás híján – nem valósult meg. (*A szerk.*)

legjellegzetesebb képviselői. Kisebb részben öregeket és betegeket, illetve a szegénységet felvállaló szerzetesrend képviselőit venném a mintába.

Az interjúterv hasonló lenne a világiaknál alkalmazotthoz², de előzetes ismereteim alapján néhány kérdésre nagyobb hangsúlyt helyeznék. Néhány ezek közül:

- Milyennek ítélik meg saját helyzetüket, azaz mennyire van szegény-tudatuk. Ezt mennyire befolyásolja az őket körülvevő közösségi védőháló, illetve az, hogy többnyire ők maguk is sokféle segítséget nyújtanak másoknak. Milyen ideológiával vállalják fel a szegénységet, illetve a sok gyereket.
- Hogyan reagál a külső társadalom az ő helyzetükre. (A közösségükön kívül álló személyek és az intézmények.)
- Milyen értékrend szabályozza az életüket. Hogyan fogadtatják ezt el a gyerekeikkel.
- A visszaszorított élelmiszerfogyasztást milyen egészség-ideológiákkal támasztják alá, és ezek mennyire vannak összhangban vallásuk tanításaival. (Itt arra gondolok, hogy a reformkonyha, a természetgyógyászat és hasonlók eléggé népszerűekké váltak a bulányisták között is.)
- Milyen fajta segítséget kapnak közösségüktől. Milyen segítséget várnak el a szélesebb társadalomtól.
- Hogyan látják, kik a szegények általában, miért kerülnek ebbe a helyzetbe, és miként lehetne rajtuk segíteni.

² A szerző az MTA Szociológiai Intézetében több, Szalai Júlia vezette szegénykutatásban dolgozott; az utalás ezek eszközeire vonatkozik. Horváth Zsuzsa e munkáiba és ott alkalmazott módszereibe ad bepillantást kötetünk utolsó tanulmánya „Női sorsok Budapest egyik munkáskerületében” címmel. (A szerk.)

2. Egyházi szociálpolitika

A rendszerváltással a felekezetek újra lehetőséget kaptak arra, hogy szélesebb társadalmi rétegeknek nyújtsanak szociális ellátást. Nagyon keveset tudunk azonban arról, hogy tevékenységük kialakításában milyen szerephez fognak jutni nagyobbrészt feledésbe merült hagyományaik, a modern nyugati minták, illetve a jelenlegi hazai társadalmi igények.

Kutatásomtól azt várom, hogy segítségül szolgálhat a távlati szociálpolitika kidolgozásához, ha a potenciális résztvevők egy csoportjának elképzeléseivel, motivációival megismertet.

Különböző felekezetek szociális ügyekkel foglalkozó aktíváit keresném meg, a szervezőktől az egyszerű beosztottakig, különböző fajta intézményes formákban. Kevésbé foglalkoznék az egészségügyi és az ún. szenvedélybeteget ellátó intézményekkel. Interjúkat készítenék, és emellett dokumentumokat gyűjtenék – a teljesség igénye nélkül – például sajtójukból, szociálist munkás-képzőjükből.

A kutatás tárgya a szociálpolitika általános ideológiája és módszertana lenne:

Kiken, miért és hogyan akarnak segíteni. Mennyire tartják hatékonynak a munkájukat. Milyen konfliktusaik vannak a gondozottaikkal.

Miket gondolnak az alapvető szociális problémákról, mint: öregek, sokgyerekesek, hajléktalanok, cigányok: hogyan kellene segíteni. A problémák megoldásában mi a társadalom és mi az egyház feladata. Ők mit szeretnének még felvállalni, milyen forrásokra akarnak támaszkodni.

A világi ellátásban mi jó, mi nem. Hogyan tudnak együttműködni világiakkal munkájuk során. Miből adódnak konfliktusok közöttük.

Mindkét kutatás csekély pénzigényű lenne, mivel az interjúkat magam készíteném, és többnyire magam is írnám le. Legfeljebb némi xeroxozásra lenne szükségem. Legfeljebb egy évet venne igénybe a kettő. Úgy gondolom, hogy különösen a másodikra adna pénzt a Surján-minisztérium.

Előkészítő dokumentumok a „Vallás és szegénység” kutatáshoz³

Vallásos szegények: a bulányisták

A bulányistáknál a szegénység közösségi normatíva. Irodalmuk bőséges útmutatást ad a tagok életmódjának alakításához. Két hangsúlyos téma érdekes kutatásunk szempontjából: az ún. adás-törvényről és az ideális családról szóló tanítások.

A tanítások középpontjában az evangéliumok, pontosabban Jézus tanításai állnak. A szegénység a jézusi példa megvalósításának egyik lényeges momentuma.

A szegénység normatívájának másik levezetése: Isten lényege a szeretet, a szeretet pedig – erő-nem-alkalmazás, szolgálat és – adás. Az anyagiak adása vezet szegénységhez. Mégpedig egyrészt azért, mert a javak elosztása igazságtalan (ez kevésbé hangsúlyos a tanításban), másrészt azért, mert az adás és kapás – valamiféle feltételezett eredeti – harmóniája felbomlott. Azaz aki szüntelenül ad, mivel nem kap evvel arányban, elszegényedik. Tehát a bulányisták elszegényedésének oka a nagymértékű adakozás.

Az adakozás mértékének normatívája a közösség története során változott. Időben a legkorábbi rendelkezésemre

³ A „Vallásosság és szegénység” kutatási pályázat beadása után és elutasítása előtt az első részhez készített vázlat. (A szerk.)

álló forrás a *Lelkipásztori Marketing* (1971)⁴, de ebben már egy korábbi szokásra hivatkozik Bulányi atya. Fizetéskor három borítékba kell tenni az adományokat: a hazai rászorulóknak, a harmadik világ éhezőinek és a közösség kölcsönalapja számára. Az 1974-es *Karácsonyi Ajándék (KARA)*⁵ tanácsa: egyre kevesebbet költsenek magukra a testvérek, és egyre többet adakozzanak az éhezőknek. Az 1979-es *KARA* egy kis statisztikát is közöl a három adakozási alap arányáról (százalékban):

Alap	1975/76	1976/77	1977/78	1978*	1978/79
Éhezőknek	84	85	88	70	86
Kölcsönalap	14	11	4	25	9
Közösségi kiadásokra	2	4	8	5	5

* Javaslat az 1978. évre.

(Azért is vetődött fel a téma, mert a kölcsönalapba annyira kevés pénz gyűlt, hogy nem tudták hatékonyan felhasználni.)

1982-ben a közösségi vitákban elhangzott indítvány, hogy csak az lehessen csoportvezető, aki jövedelmének minimum 20 %-át az éhezőknek adományozza. Az 1983-as *KARA*-ban jelent meg Bulányi „*Bokorlelkiség*” című írása, amely arra ösztönzi a tagokat, hogy jövedelmük negyedét felét adják az éhezőknek. „A jelszó itt: ami nem megy, erőltessük: s a lehetetlent is próbáljuk meg, mert ami embernek lehetetlen, Isten megteheti velünk (vö. Mt 19,25).” (Ez nemcsak az adakozásra vonatkozik, hanem az idővel való gazdálkodásra is.) A pénzt Isten adta, és „a mi adakozásunkkal akarja megvalósítani, hogy mindenkinek

⁴ A Bokor sokszorosított kézirat. (A szerk.)

⁵ A Bokor minden év karácsonyára készített sokszorosított kézirat. (A szerk.)

ugyanannyi pénze legyen”. Az adakozás mértékének növekedése a keresztény tökéletesedésben való előrejutás jele. Gyakorlati alapelv, hogy a tagok életszínvonalának az átlagos életszínvonal alatt kell maradnia. Azaz megengedhetetlen luxus a banán, a narancs, a téliszalámi, a drága primőr stb. Ugyanakkor csak az igazán rászorultakat kell támogatni. A hazai szegények nem ilyenek, őket meg kell téríteni, ez a segítség megfelelő módja felénk. A fogyasztás viszszaosztása más szempontból is kívánatos: rossz propaganda a világ felé, ha valaki kövér.

Az 1984-es *KARAJ* nemes veresengést indítványoz az adakozás mértékében: ötödét, negyedét, harmadát vagy akár felét kellene eljuttatni az éhezőknek.

Bulányi egy 1986-ban írt levelében arról számol be, hogy a 10 %-os adakozás az alsó határ a közösségben, de vannak, akik már a 30 %-ot is túllépték.

Az 1989-es *KARAJ* néhány kötete az utolsó, amely rendelkezésemre áll. *Király* Ignác némileg átfogalmazza a szegénység normatíváját: „Akinak célja a szegénység, az Istent káromolja. Akinak célja a rászorulókra való segítség, az Istennek tetsző. Aki az adás miatt szegényedik, az Isten Lelke szerint szegényedik.” „Irgalmasságunknak nem mutatója szegényedésünk. Adásunk hivatott mutatni irgalmasságunkat.” Az adakozás aszkézissel növelhető – például böjttel, de megfelelő pénzgazdálkodással, életmóddal is. Ugyanakkor kiderül, hogy nem sikerült eljutni az adakozásban az elérendő szintre. Ezt részben a rossz gazdasági helyzettel magyarázzák. De az aszkézis fokozásával ilyen körülmények között is vannak még lehetőségek.

A másik említett téma, amely kutatásunk szempontjából érdekes, a család, elsősorban a családtervezés. 1968-ban a „*Keressétek Isten Országát*” című írásában még azt írja Bulányi, hogy a házaspárok annyi gyereket vállaljanak, amennyire képesek a családi harmónia megőrzésével.

Elveti az „ahányat Isten ad” tanítást. Az 1974-es *KARAI* ban már azt olvashatjuk, hogy a szülők legkevesebb három gyereket vállaljanak. Az 1982-es *KARAI* a csoportvezetők normájaként javasolja a minimálisan hat gyereket. A „*Bokorlelkiség*” (1983) is hat gyereket vár el: az ország népeinek elsősorban így kell szaporodnia, másodsorban a külsők hívásával. Kezdetől így kellett volna ennek lenni a Bokorban, de a nemzethalál víziója nem indított mindenkit erre. A sok gyerek itt már a jó házasság jele is. Az 1989-es *KARAI* nem hangsúlyozza szám szerint a normatívát, de fenntartja a nagycsalád-eszményt. Márczi Imre hasonlóképpen érvel mellette, mint a „*Bokorlelkiség*”-ben láttuk, de nála nagyobb hangsúlyt kap a nemzeti öntudat, a kultúra átörökítésének ilyenén módja.

Vallásos szegények – interjúterv^o

1. Családtörténet: Házaspár esetén mindkét félre, a nagyszülőkről, a szülőkről és a testvérekről:

- születési évük;
- lakóhelyeik;
- iskolázottságuk;
- foglalkozásuk;
- anyagi helyzetük;
- gyermekeik száma;
- vallásosságuk.

2. Élettörténet: Házaspár esetén mindkét félre:

- születési év;
- gyerekkor: lakóhely, lakáskörülmény, anyagi helyzet, érzelmi-kapcsolati helyzet, vallásos nevelés;

^o A „Vallásosság és szegénység” kutatási pályázat beadása után és elutasítása előtt készített tervezet egy kutatási eszközre. (A szerk.)

- iskolai pályafutás;
- pályaválasztás;
- munkahelyek, karrier;
- párválasztás;
- lakáshozjutás, lakástörténet;
- családtervezés, gyerekek;
- vallásosság: hatások, mióta tudatos stb.

3. Gazdálkodás:

- mennyi pénzből, milyen forrásokból;
- milyen kiadások vannak (adakozás is);
- milyen pénzgazdálkodási módszerei vannak;
- kölcsönzési szokások;
- váratlan kiadások fedezése;
- mit tanult otthonról, mit mástól;
- milyen segítségeket kap természetben; kiktől: étel-
szerben, ruházkozásban, munkában stb.;
- a munkahely megválasztásában mennyire van szerepe
a vállalt nagycsaládnak;
- kapnak-e segélyeket, mi a viszonyuk a szociális segé-
lyezéshez (jár-e, vagy sem stb.).

4. Fogyasztási szokások:

- mennyit költenek étel-
szerre;
- hogyan tud spórolni az étel-
szerkiadásokon;
- miket főz, tálal fel, miket nem – miért;
- milyen preferenciák érvényesülnek a gazdálkodásban:
mik szükségesek feltétlenül, mik másodlagosak stb.,
min tud spórolni, hogyan, min nem hajlandó spórolni,
milyen a háztartás felszereltsége: háztartási gépek,

kulturális eszközök, közlekedési eszközök stb.;

- milyen üzletekből, milyen stratégiával vásárol: élelmiszert, ruhaneműt, egyebet;
- hogyan döntenek nagyobb beruházásokról, honnan veszik rá a pénzt;
- milyen nagyobb kiadásaik voltak az utóbbi egy évben;
- nyaralási lehetőségeik, szokásaik;
- a gyerekek fogyasztásának van-e kitüntetett szerepe (élelmiszer, ruha, játék, taníttatás);
- gyerekek zsebpénze, mire költik;
- vendéglátási szokások.

5. Helyzetük megítélése:

- a társadalom egészén belül hol állnak;
- azonos foglalkozású, azonos gyerekszámú rétegeken belüli helyzet;
- szegények-e: ha igen, mi okozza ezt, mi a jelentősége-jelentése hite szempontjából;
- a gyerekek milyenek látják a család helyzetét;
- kiket tart szegénynek, mi az oka szegénységüknek, hogyan lehetne rajtuk segíteni.

Vallásszociológiai alap kutatások a magyar kisegyházak körében (I. szakasz)⁷

A vallásszociológia hazai helyzetét jellemzi, hogy bár a [Magyar] Szociológiai Társaság szekciójának rendezvénye-

⁷ Ezt a tervet Horváth Zsuzsa 1991-ben nyújtotta be az OTKA pályázatára. Támogatást nem kapott. (A szerk.)

in mindig számos érdeklődő vesz részt, mindössze egy olyan kutató van, aki vallásszociológusként dolgozik.

A diszciplína fejlődésének legfőbb gátja négy évtizeden át az egyházak és a vallás helyzete volt. Mivel a hatalom politikai kérdésnek tekintette a vallást, elvárta a kutatótól, hogy marxista kritikával kezelje tárgyát, az objektív szemléletet nem támogatta. Könyvtárainkba kevés szakirodalom jutott el, és többnyire azt is zárolták. A terepmunkát nagyon megnehezítette, hogy a hívek féltek megnyilatkozni. Így azután alapvető kutatások hiányoznak.

A rendszerváltás óta az egyházak egyre nagyobb nyilvánossághoz jutnak, és a társadalom érdeklődése is egyre nagyobb irántuk, ahogyan minden eddig tiltott ideológia iránt. Az ismeret azonban igen kevés, és a hatalmas információáradat, amelyet az aluljárós irodalom nyújt, inkább elbizonytalanít, mint eligazít.

A nagyegyházak esetében várható, hogy bizonyos alapkutatásokat el fognak végezni maguk. A kisegyházak többségében viszont kevés az erre felkészült egyháztag, és az igény is kevésbé jelentkezett az önreflexióra.

A vallásszociológiai alapkutatások szükségességét talán nem kell részletesebben indokolni: ezt mind tudományos, mind szélesebb értelmében vett társadalmi, mind pedig egyházi érdekek alátámasztják. Az egyházaknak praktikus okokból is érdekük, hogy jobban ismerjék egymást, mert ez csökkentheti a közöttük máris érezhetően növekvő feszültségeket.

Magam az utóbbi másfél évtizedben elsősorban a kisegyházakat tanulmányoztam. A nemzetközi vallásszociológiában a hetvenes évekre nagyjából befejezettek tekintették a protestáns kisegyházak kutatását, és az érdeklődés központjába az ún. új vallásos mozgalmak (főként a keleti vallások amerikai és nyugat-európai formái) kerültek.

Nálunk a nazarénusok az egyetlen kisegyház, amelynek monografikus igényű feldolgozása megtörtént (Kardos–Szigeti: *Boldog emberek közössége*, 1988). Történeti szempontból több évtizede folytat kutatásokat e téren *Szigeti* Jenő, a szociológia számára azonban jórészt fehér folt maradt a terület. Számottevő kutatásokat csak az 1980-ban elhunyt *Kardos* László végzett.

Egyetlen pályázat keretében lehetetlen a teljes hátrányt ledolgozni. 1990 júniusáig 22 kisegyház kérte bejegyzését Magyarországon. Azóta bizonyára még többen vannak. A munkát mindenekelőtt a már elkészült részeredmények kiegészítésére, összefoglalására célszerű irányítani, s ezzel párhuzamosan lehet megindítani újabb kisegyházak vizsgálatát.

A négyéves pályázat keretei között először is azt a két kisegyházat emelném ki, amelyekkel korábban foglalkoztam már, és eddigi eredményeim felhasználhatóak: a pünkösdieket és a szabadkeresztyéneket. Harmadikként a baptisták vizsgálata kínálkozik, mivel ez a legnagyobb valamennyi kisegyház közül, és ez a kisegyház publikált magáról a legtöbbit. Teljesen új témaként párhuzamosan megindítható a Hit Gyülekezetének kutatása. A választást az indokolja, hogy ez az egyik legsikeresebb, leggyorsabban növekvő felekezet ma Magyarországon; tevékenységét sok kritika éri más felekezetek felől.

A kutatás több szempontú vizsgálatot tűz ki célul. Feltárja ezeknek a kisegyházaknak az eredetét és hazai történetét. Különösen fontosnak tartom annak vizsgálatát, hogy az elmúlt évtizedek erőszakos állami egyházpolitikája hogyan hatott fejlődésükre. Feltételezhetjük, hogy a szervezetük centralizálása, intézményesítése érdekében tett lépések egyházasodottabb formákat hoztak létre, mint a nyugati demokráciákban. Az elkövetkező években vizsgálható, hogy az új politikai környezet hogyan befolyásolja az eddig

gátolt és ezekre a felekezetekre jellemző szakadásokat és egyesüléseket. Kutatás tárgyát képezi, hogy a voltaképpen misszionáló karakterű kisegyház-típusoknál a térítés erőteljes korlátozásának megszűnte credményez-e növekedést a taglétszámban. A vizsgálat része lesz tanításaik, értékrendjük, szervezeti felépítésük, liturgiájuk leírása. A magyarországi kisegyházak társadalmi bázisának meghatározását is célul tűzi maga elé a kutatás. Hipotézisem szerint az egyes kisegyház-típusok tagsága között szociológiai módszerekkel mérhető különbségek vannak. A tervezett monográfiákhoz például szolgálnak többek között *Calley*, *Gerlach* és *Hine* tanulmányai a pünkösdiekről, *Beckford* és *Penton* írásai Jehova Tanúiról, *McGuire* karizmatikus katolikusok körében végzett kutatása, *Wilson* számos szektavizsgálata.

A kutatás módszere a résztémáknak és a megközelítési szempontoknak megfelelően sokrétű: történeti-szociológiai, szociográfiai-néprajzi és szociológiai. A szociológiai módszerek közül főként a résztvevő megfigyelést, az interjút és a kérdőíves technikát alkalmazza. A történet rekonstruálása támaszkodik már elkészült tanulmányokra és újonnan feltárt forrásdokumentumokra.

A kutatás munkatársai az ELTE-n indított vallásszociológiai szakkollégiumok hallgatói és a téma iránt érdeklődő kutatók közül fognak kikerülni. A pályázati periódusban reményeim szerint létrejön egy olyan műhely, amely a kisegyházak teljes körű feltérképezésén túl képes lesz követni a jövőben a vallási szféra szociológiailag releváns változásait.

Pályázat
a "Magyar kisegyházak társadalmi és vallási
aktivitásának újabb változásai" c. téma
vizsgálatára⁸

A kutatás általános háttere

A hazai vallásszociológia mind az extenzív, mind az intenzív kutatások terén jelentős elmaradásban van. A kutatásra szánt pénzügyi keretek szűkössége miatt intenzív kutatás tervével pályázom ezúttal.

A vallásos mozgalmakkal és felekezetekkel foglalkozó, külföldön végzett vallásszociológiai kutatások többsége makrofolyamatokat igyekszik követni. A kisebb közösségek intenzív vizsgálata ugyan gyakori, de nagyon kevés esetben longitudinális. Kiváló kutatásokat készítettek egyes mozgalmak és felekezetek egészében végbement változásokról, például *Penton*, *Beckford* a Jehova Tanúiról, *McGuire*, *Bord* és *Faulkner* a karizmatikus katolikusokról, *O'Dea*, *Cornwall* a mormonokról. Nagyon keveset tudunk azonban arról, hogy ezek a folyamatok hogyan mennek végbe mikroszinten.

Saját korábbi kutatásaim elsősorban erre a témára irányultak, de a szükséges kutatási feltételek híján szörványsak maradtak, és csak az első lépésnek tekinthetők. Ahhoz így is megfelelő alapot adnak, hogy a mai új helyzetben egyrészt módszertani támaszul szolgáljanak, másrészt összehasonlításul változási tendenciák létének vagy hiányának megállapításához.

⁸ Ezt a tervet 1992-ben nyújtotta be a szerző az OTKA pályázatára. Támogatást kapott hozzá, de a munkát már csak elkezdni tudta, befejezni nem. (A szerk.)

A kutatás előtörténete

Első kutatásomat 1975–76-ban az Evangéliumi Püünkösdi Közösség egy Budapest határában lévő gyülekezetében végeztem. Ennek eredményeit írtam le szakdolgozatomban.⁹ (Az eredményeknek csak egy része került kiadásra.) Ez a gyülekezet akkoriban elég kicsiny volt, mindössze 50-60 fős. Az egyik család házának szuterénjében, egy nagyobb szobában gyűltek össze alkalmakra. Dolgozatom zárófejezetében megállapítottam, hogy a gyülekezet gyarapodása a közeljövőben nem várható. Ezt a következtetést egyrészt arra alapoztam, hogy 1) bár a felekezet eredeti sajátosságaihoz tartozik az aktív térítés, de ez az adott társadalmi légkörben teljesen visszaszorult; 2) másrészt úgy látszott, hogy a gyülekezet addig eltelt 30 éve alatt a község lakóiban nem váltott ki számottevő érdeklődést, a tagság túlnyomó része távolabbi vidékekről költözött ide; 3) a növekedés fennmaradó útját, a rokon térítés lehetőségeit, a másod-harmad generációs püünkösdi családok már kimerítették.

Előrejelzésem mégsem vált be. A későbbi években többször ellátogattam a gyülekezetbe, és azt találtam, hogy a nyolcvanas évek közepére a taglétszám mintegy háromszorosára nőtt. A gyülekezet fejlődésének fizikai jele, hogy a svéd hittestvérek segítségével felépült a modern, kétszintes, lelkészi lakást is magában foglaló új imaház.

Ha a ma gyorsan változó társadalmi feltételek között a kisegyházakat érintő és a bennük zajló változások érdekelnek, célszerű választásnak tűnik ehhez a püünkösdi gyülekezethez visszatérni, ahol a jelen állapot összevethető a 16 évvel korábban dokumentálttal.

⁹Lásd a jelen kötet első tanulmányát. (*A szerk.*)

A végbement változások vizsgálatában és okainak feltárásában segít majd az azóta eltelt időszakban végzett kutatásaim tapasztalata – a pünkösdi mozgalom hazai történetéről, a szabadkeresztyénekről, a katolikus bázisközösségekről, a kiségyházak egyházpolitikai kezeléséről az elmúlt rendszerben –, és a nemzetközi vallásszociológiai irodalom beható tanulmányozása.

A kutatás tárgya, témái

1. A jelen kutatás fő tárgya a gyülekezet növekedésében szerepet játszó tényezők vizsgálata. Úgy vélem, hogy a létszámnövekedés fő forrása az elmúlt 16 évben a természetes szaporulat volt, másodlagos forrása az újabb ideköltözők, és továbbra is kisebb jelentősége van az újonnan térítetteknek.

Hipotézisem szerint a gyülekezet növekedésében a legfontosabb tényező a gyermeki szocializáció sikeressége. 1975–76-ban azt találtam, hogy azokban a családokban, ahol mindkét szülő kiségyházi tag volt, amikor gyermekeik születtek, a gyerekek 75 %-a – esetleg némi kitérő után – maga is tag lett. Úgy gondolom, és később más gyülekezetekben szerzett tapasztalataim ebben megerősítettek, hogy ennek a sikeres szocializálásnak egyik kulcsa a gyerekek kezelése a gyülekezetben. Kutatásom idején a gyerekeket csecsemőkoruktól fogva magukkal hozták az alkalmaikra, és csak akkor vitték őket ki az imateremből, ha megzavarták az istentiszteletet. Létesítettek egy szobát a kisgyermekes anyáknak, ahol hallhatták továbbra is az alkalmat¹⁰. Az óvodás korú gyerekek viszont hetente legalább egy alkalmat végigültek. A kiségyházakban elterjedt szokás, hogy a gyerekek számára külön elfoglaltságot szerveznek az alkalmaik idejére, hogy ne zavarják a felnőtteket. A vizsgált

¹⁰ Az „alkalom” és gyülekezeti, illetve hitéleti terminusok definícióját lásd a pünkösdiekről szóló tanulmányban, a 82. oldaltól. (*A szerk.*)

gyülekezet viszont nagyon jól tolerálta a gyerekek jelenlétét.

2. A másik téma, amelyet vizsgálni szeretnék, az, hogy a rendszerváltozás hatott-e a tagság térítőkészségére. Azt feltételezem, hogy nem történt jelentős változás, mert az aktivitás csökkenése az elmúlt évtizedekben nem pusztán külső társadalmi hatásra ment végbe. A kutatás idején elvben készséget mutattak nyilvános evangelizálásra amerikai és nyugat-európai minták alapján, de mivel ez a térítési technika tiltott volt nálunk, semmilyen tapasztalatot nem szerezhettek. A vallásszociológiai kutatások azt mutatják, hogy ez a módszer jóval kevésbé hatékony, mint a közvetlen, személyre irányuló térítés.

3. A kutatás harmadik témája a gyülekezeti vezetők kiválasztásának elvei. Az 1975–76-os vizsgálatban úgy találtam, hogy a presbiterek kiválasztásánál nem túlságosan lényeges szempont aktív részvételük az alkalmakon. A gyülekezet azon tagjait, akik elolvasták dolgozatomat, ez rendkívül meglepte és elgondolkodtatta. Kissé a kutatás kutatása az, hogy hatott-e ez a felismerés a gyülekezetre. A probléma másik oldala az, hogy az első vizsgálat idején olyan kicsi volt a gyülekezet, hogy viszonylag szűk volt azoknak a köre is, akik közül egyáltalán kikerülhettek a presbiterek. Ezért kevésbé lehetett vizsgálni a kiválasztásban érvényesülő egyéb szempontokat. A gyülekezet megnövekedése most módot nyithat az elemzés kitégítésére. Hipotézisem szerint a vezetőválasztásban lényeges szempont a társadalmi tekintély.

4. A negyedik téma, amelyre a kutatás kiterjed, a családtervezés. 1975–76-ban már megjelent a fiatalok között az a magatartás, hogy – eltérve a korábbi gyülekezeti hagyományoktól – tervezik gyermekeik számát. A tervezett szám magasabb volt ugyan e családokban, mint a környező társadalomban, de alatta maradt az idősebb tagok családjaiban

szokásos gyerekszámnak. Általában úgy tűnt, hogy a generációváltással a gyülekezeti normák liberalizálódása várható.

5. Az ötödik téma, amellyel foglalkozni kívánok, a gyülekezeti tagok társadalmi mobilitása. A gyülekezet mint erős közösség, az élet minden szférájában megnyilvánuló, egymást segítő hittestvéri szeretet által, potenciális bázisa a társadalmi felemelkedésnek. Igaz, számos ismert tényező hatott ez ellen. A háború előtt a szektásság társadalmi elítélése külső gátat jelentett, akárcsak a kommunista rendszer vallásellenessége. A gyülekezeten belüli ellenerőként hatott az a vélekedés, hogy az iskolázottság csökkenti a hitet. A külső akadályok mostanra elhárultak, a tanulásal szembeni ellenérzések pedig már a hetvenes évekre jelentősen enyhültek. Kutatásom idején még csak az anyagi gyarapodást és a kulturális igények növekedését regisztrálhattam. Mivel az utóbbi években beindult társadalmi folyamatok ismét jelentősen módosíthatják a kiségyházi hívők társadalmi mobilitásának feltételeit, a tudományos tapasztalat folytonosságát is szolgálja annak feltárása, hogy a pünkösdi gyülekezet tagságának társadalmi státusa milyen változásokat mutat.

6. A hatodik téma, amelyet vizsgálni fogok, a gyülekezetben elhangzó tanítások, a tagok által megfogalmazott hitelvek és az énekek szövegeiben kifejezésre jutó dogmák azonossága, illetve különbözősége. Korábbi kutatásaim során megfigyeltem, hogy az énekek jóval konzervatívabb teológiai álláspontot tükröznek, mint a gyülekezet általános felfogása. A hetvenes években az összes hazai felekezetben modernizálódás indult meg az énekkultúrában, és több helyütt kiszorította a tradicionális énekeskönyveket. A vizsgált gyülekezetben, annak ellenére, hogy a fiatalok erős hatalmi pozíciót foglaltak el, nem ment végbe ez az áttérés a nyolcvanas évek közepére sem.

7. Mindezen témák vizsgálatán keresztül arra az általánosabb kérdésre is választ keres a kutatás, hogy a külső társadalmi feltételek változása és a gyülekezet belső tendenciái (pl. a generációváltás) hogyan és milyen hatást gyakorol a (pünkösdi) tanítások, normák, a vallásgyakorlat és a közösség struktúrájának változására.

A kutatás módszerei

A kutatás módszerei – a tárgynak, a terepnek és a megközelítésmódnak megfelelően – a kvalitatív módszerek köréből kerülnek ki. A legfontosabb közülük a résztvevő megfigyelés, a strukturálatlan interjú, és csak másodsorban strukturált mélyinterjú készítése. Az elemzés nyersanyagául szolgálnak az interjúkon és a megfigyelési adatokon kívül a gyülekezeti alkalmakon készített hangfelvételek.

A módszerekből következően a kutatás mindenekelőtt időigényes.

Eredmények

A kutatás várható eredménye részben az empirikus vallás-szociológia körét gazdagítja – mint a vizsgált gyülekezetben végbement változások leírása, belső és külső okainak feltárása, nevezetesen a szélesebb vallásos közösség fejlődésének belső törvényszerűségei és a külső társadalom változásai együttes hatására végbemenő folyamat ábrázolása és elemzése. Általánosabb elméleti eredményként további adalékokkal szolgálhat a kutatás a vallási mozgalmak fejlődésének és tipológiájának elméletéhez.

Kutatási terv a Magyarországi Krsna-tudatú Hívők Közösségének vizsgálatához¹¹

A kutatás háttere

A rendszerváltás óta egyre többet foglalkozik a sajtó és általában a média a korábban tabu-témaként kezelt vallással és a felekezetekkel. A kezdeti általános lelkesedés után ma már jó és rossz vallásokat, illetve felekezeteket különböztetnek meg. Az utóbbi kategóriába automatikusan belekerülnek az újak, amelyekről nagyon kevés a tárgyszerű ismeret.

A közelmúltban a parlament két ízben is foglalkozott a kisebb felekezetekkel. Először az állami támogatások elosztásakor, amikor négy felekezetet „destruktív szektának” minősített, és támogatásukat elutasította. Másodszor a vallásügyi törvény módosításának betervezésekor. Ennek célja a kisebb és újabb vallási közösségek felekezetként való bejegyzésének korlátozása. Mindkét vitában megfogalmazódott, hogy Magyarországon a társadalomra veszélyes „szekták” jelentek meg, és ezek ellen védekezni kell a törvényhozás útján is.

Az egyes felekezetek társadalmi veszélyességét emlegetők újságcikkekre hivatkoznak érvként, figyelmen kívül hagyva, hogy a negatív jelenségek mellett pozitívakra is lehet az újságokban példát találni – akár ugyanazokban a lapokban, ugyanazokról a felekezetekről.

A szektaellenes kampányok Magyarországon hosszú hagyományokra tekinthetnek vissza, akárcsak Amerikában

¹¹ Ezt a tervet 1993-ban nyújtotta be Horváth Zsuzsa az OTKA pályázatára, de nem kapott rá támogatást. (A szerk.)

és Nyugat-Európában. A nálunk most destruktívnak nyilvánított felekezetek körül támadt viharok tőlünk nyugatabbra már elültek. Ott is a sajtó és az elszánt szektaellenesek szították ezt a vihart. A megbékéléshez pedig a tudományos kutatások járultak hozzá: hiteles kutatók objektív vizsgálatainak közlésével.

A kutatás tárgya

A Krsna-tudatúak vizsgálata ebben a kontextusban rendkívül időszerű.

A mozgalom 1965-ben kezdődött, amikor egy indiai férfi Amerikában elkezdte nem indiaiak körében terjeszteni az indiai vaisnavizmus nevű vallást. Stark kifejezésével élve „jó időben, jó helyen” látott hozzá. A mozgalom ma 40 000 – keresztény terminust használva – szerzetessel és mintegy félmillió „világi” taggal rendelkezik az amerikai-európai társadalmakban. Magyarországon a hetvenes években jelentek meg először, de csak a térítés második hulláma, amely 1985-ben indult el, hozott létre életképes közösséget.

A Krsna-tudatúak hazai fogadtatása ellentmondásos: jelentős szimpátiát és ellenszenvet egyaránt kiváltottak. Ugyanakkor nagyon kevés tényleges ismeretünk van róluk. A javasolt kutatás e hiány pótlásához szeretne hozzájárulni.

A kutatás célja

A közösség szervezeti formáinak, normarendszerének és vallásgyakorlatának módszeres leírása, a tagok demográfiai és szociológiai jellemzése mellett a kutatás néhány általánosabb és speciálisabb témát kíván vizsgálni.

A fiatalok körében különösen erős az érdeklődés a vallás, többek között az ún. új vallások iránt is. Bármely új

felekezetet tekintjük, túlsúlyban vannak a fiatal korosztályok. A Krsna-tudatúak vizsgálata közelképet szeretne nyújtani arról, hogy az ifjúság mely rétegei és milyen motivációk alapján fordulnak a vallások felé. E közösség esetében különösen érdekes annak kutatása, hogy miért éppen egy, a keresztény kultúrától – látszólag legalább is – idegen vallást preferálnak.

Ebben a közösségben persze nemcsak fiatalok vannak, hanem idősebbek is. Ezek egy része gyermekét követte, amikor csatlakozott. Az ő motivációik azonban jelentősen különbözhetnek a fiatalokétól.

A vallásszociológia számára különösen érdekes a Krsna-tudatúakéhoz hasonló csoportok vizsgálata, mert ezekben a tagok egy, a szélesebb társadalométól erősen eltérő normarendszert és életmódot vállalnak magukra. Az ilyen közösségek – elsősorban a mag-csoportjukhoz tartozó – tagjaiktól jóval magasabb szintű elkötelezettséget kívánnak meg, mint általában a felekezetek többsége.

A Krsna-tudatúak felekezete többrétegű, az egyes rétegek elkötelezettségük szintjében különböznek. A kutatás a legelkötelezettebbeket állítaná ugyan a központjába, de a többi réteg reprezentánsait is bemutatná, továbbá kiterjedne a tagok társadalmi környezetére – nem-tag családtagok, barátok, valamint olyanokat is felkutatna, akik elhagyták a közösséget.

A kutatás vizsgálni kívánja a Krsna-tudatúak társadalmi fogadtatását Magyarországon. A róluk kialakuló képet több tényező formálja: a mellettük és ellenük szóló újságcikkek, továbbá a közösség tevékenységének – térítés, adománygyűjtés, élelemosztás – visszhangja a velük kapcsolatba kerülőkre.

A kutatás módszere

A módszerek két legfontosabb csoportja ebben a kutatásban az irodalom- és dokumentumelemzés, valamint a kvalitatív módszerek.

A téma hazai újdonságának megfelelően jelentős helyet kell kapjon a kutatásban a Krsna-tudatúakról szóló külföldi szociológiai irodalom áttekintése, elemzése. Fontos a saját irataik tanulmányozása, és feltárandó hazai fogadtatásuk sajtóvisszhangja.

A téma sajátosságainak megfelelően az empirikus kutatás módszere *kvalitatív* jellegű:

- Résztvevő megfigyelés a közösség alkalmain, rendezvényein.
- Strukturált és strukturálatlan interjúk készítése különböző mértékben elkötelezett tagokkal, volt tagokkal, hozzátartozóikkal és más velük kapcsolatba kerülőkkel.

A módszerekből következően a kutatás nagyon időigényes.

Várható eredmények

A kutatás várható eredménye az empirikus vallásszociológia körét gazdagítja, mint a vizsgált közösség fejlődésének, tevékenységének és tagjainak bemutatása. A Krsna-tudatúak társadalmi fogadtatásának és ennek a közösségre gyakorolt hatásának vizsgálata általánosabb elméleti eredményt hozhat nemcsak a vallásszociológia, de a szociológia más, a társadalmi aktivitást vizsgáló ágai számára is.

A HIT GYÜLEKEZETÉNEK SZOCIOLÓGIAI SAJÁTÓSÁGAI¹

Kivonat – A *Hít Gyülekezete* a hetvenes évek végén született karizmatikus csoport, amely 1989-es elismertetése óta a leggyorsabban növekedő felekezet Magyarországon. Jellemző társadalmi bázisuk a tizenévesektől a harmincas éveikben járó korosztályig terjed, akik között felülreprezentáltak a közép- és felsőfokú oktatási intézményekben tanulók, a marginális foglalkozási csoportok és a fiatal értelmiségiek. A férfiak aránya jóval magasabb, mint más felekezetekben. Tanításaikban elegyednek a konzervatív keresztény értékek a liberális világiakkal. Az előadás szociológiailag ellenőrizhető hipotéziseket fogalmaz meg a felekezet vonzerejének és hatókörének magyarázatára.

Előre kell bocsátanom: eddig nem nyílt alkalmam arra, hogy kutatást végezzek a *Hít Gyülekezetében*. Ismereteim személyes kapcsolataimból, kiadványaikból és néhány alkalmukon való részvételből származik. Így arra nem vállalkozhatom, hogy teljes és hiteles képet nyújtsak róluk, csak néhány sajátos vonásukat igyekszem leírni és ezek magyarázatául néhány hipotetikus megállapítást tenni. Remélem, hogy lesz egyszer egy kutatás, amely majd megerősíti vagy elveti ezeket.

A karizmatikus mozgalom

A *Hít Gyülekezete* abba a kiterjedt vallási hagyományba illeszkedik, amelyet ma leginkább karizmatikus mozgalomnak neveznek. Ennek gyökerei a század elejére nyúlnak vissza, amikor az Egyesült Államokból elindult a pünkösdi mozgalom. Ez a protestáns tradícióból nőtt ki, és annyiban hozott újat, hogy meghirdette: az *Apostolok Cselekedei*-

¹ Az előadás a Vallástudományi Társaság konferenciáján hangzott el.

ben leírt pünkösdi jelenség ma is lehetséges. Bárki, aki megtért, megkaphatja a Szentlélek ajándékait, az ún. *karizmákat*.² Közülük négy jellemzően pünkösdi: a *nyelvekenszólás*, annak *magyarázata*, a *prófétálás* és a *gyógyítás karizmája*.

A pünkösdi mozgalom elterjedt világszerte, de egészen az ötvenes évek végéig nemcsak a történeti egyházak, hanem valamennyi felekezet rossz szemmel nézte. Elsősorban istentiszteleteik entuziasztikus atmoszféráját kifogásolták.³ Ha egy felekezet valamelyik tagja elfogadta a pünkösdi tanítást, és vallásgyakorlatában megnyilvánult a leggyakoribb karizma, a nyelvekenszólás, akkor kizárták a felekezetből. Az idegenkedés háttérében egy szociológiai tény is meghúzódott: a mozgalom elsősorban az alsóbb osztályokban terjedt, akiket a többiek lenéztek, és úgy gondolták, hogy a vallásgyakorlatnak ez az entuziasztikus formája csak a szegényebb és iskolázatlanabb rétegek szubkultúrájának felel meg.

A mozgalom új hullámának kezdeteként tekintik azt a napot, amikor Dennis *Bennett* tekintélyes episzkopalista prédikátor kezdett nyelveken szólni, és ezt felekezete tolerálta.⁴ Elindult egy ébredési hullám a protestánsoknál, amely a hatvanas évek végén átterjedt a katolikusokra is. Az új mozgalom hívei megmaradhattak eredeti felekezetükben; a klasszikus pünkösdi mozgalomtól megkülön-

² Pál kilenc karizmát sorol fel: a bölcsesség igéjét, az ismeret igéjét, a hitet, a gyógyítást, az isteni erők munkáit, a prófétálást, a lelkek megkülönböztetését, a nyelvekenszólást és a nyelvekenszólás magyarázatát. (1Kor 12,8–10)

³ Már Péternek is védelmébe kellett vennie pünkösdkor az apostolokat a viselkedésükön csodálkozó tömeggel szemben, mondván: „Nem részegek ezek...” (ApCsel 2)

⁴ Bennett 1959 végén kezdett nyelveken szólni, de ez csak a következő év elején vált széles körben ismertté. A karizmatikus mozgalom történetéről lásd pl. Neitz, Mary Jo: *Charisma and Community: a Study of Religious Commitment Within the Charismatic Renewal*, Transaction, New Brunswick etc., 1987.

böztetve magukat *újpünkösdi*, illetve *karizmatikus mozgalomnak* nevezték.

A tanításban ez nem hozott igazán új elemeket a klaszikus pünkösdi mozgalomhoz képest, a fordulat lényege az volt, hogy többé-kevésbé tolerálták őket, nem kellett elhagyniuk felekezetüket. A mozgalom társadalmi bázisa ettől kezdve kiterjedt a középosztályra is. Ma már általában egységesen karizmatikusként emlegetik azokat, akik elfogadják ezt a tanítást, akár önálló felekezetet alkotnak, akár megmaradnak eredeti közösségükben.

Magyarországon az 1920-as években jelentek meg először pünkösdi hittérítők. Létre is hoztak egy mozgalmat, amelynek több ága mindmáig megtalálható. A többi felekezeten belül a hetvenes évek közepén kezdtek megjelenni a tanítások, előbb a protestánsoknál: reformátusoknál, nazarénusoknál, szabadkeresztyéneknél¹, majd – elsősorban református hatásra – a katolikusok között is.

A gyülekezet története dióhéjban

A *Hít Gyülekezete* ebben az időszakban keletkezett, olyan katolikus teológiai hallgatók körében, akik református hatásra elfogadták a karizmákról szóló tanítást, majd kapcsolatba kerültek más karizmatikus protestáns csoportokkal is. Kezdetben néhány főből álló baráti társaság volt csak, amely új szemmel kezdte tanulmányozni a Bibliát, és fokozatosan eltávolodott a katolicizmustól. A szakítás 1978-ban következett be, bemelegítésükkel.

Később elkülönültek a karizmatikus protestáns csoporttól is, de csatlakoztak hozzájuk néhányan a karizmati-

¹ A nazarénusokról lásd Kardos László és Szigeti Jenő: *Boldog emberek közössége. A magyarországi nazarénusok*, Magvető, Budapest, 1988.; a szabadkeresztyénekéről Horváth Zsuzsa és Matolay Magda: *Egy szabadkeresztyén gyülekezet*, Kutatási jelentés, MTA Filozófiai Intézet, Budapest, 1981. (Lásd jelen kötetben a 153-232. oldalon.)

kus nazarénusok közül. 1979-ben kb. 25-re nőtt a csoport tagjainak a száma. Ekkor megvettek Budaörsön egy családi házat, amely néhányuknak otthonul, a csoportnak pedig tíz éven át imaházul szolgált. A létszám további növekedésének egyik forrása az ismerősök és a rokonok köre volt, a másik pedig a karizmatikus nazarénusok, akiknek nagy többsége az évek során hozzájuk csatlakozott. 1980-ban már 60-an voltak.

Ekkoriban figyelt fel tevékenységükre a rendőrség, és 1989-es törvényes elismerésükig gyakori zaklatásnak voltak kitéve. Az Állami Egyházügyi Hivatal sorra elutasította legalizálási kérelmeiket. A sajtóban róluk megjelenő cikkek azt a vádat igyekeztek alátámasztani, hogy tevékenységükkel a közerkölcsöt sértik. Ebben az időszakban csak a demokratikus ellenzékttől kaptak támogatást, a szamizdat *Beszélő* beszámolt az őket érő jogsértésekről.

Annak ellenére, hogy olykor egzisztenciális kockázatot jelentett a csoporthoz való csatlakozás, létszámuk egyre növekedett: 1985-re néhány száz, 1986-ra kb. 500 tagja volt a gyülekezetnek, és már néhány vidéki városban is alakult csoportjuk. 1988-ra mintegy 1000-en lehettek, közel 30 vidéki csoporttal. Egy év alatt ismét megduplázódott a létszám, 1991 végére pedig már mintegy 10 000 főben, 1992-ben pedig 15-20 000 főben jelölték meg létszámukat.

A magyarányú növekedés miatt új helyet kellett keresniük az istentiszteletekhez. Az utóbbi években a Vasas egyik sportcsarnokát bérelik.

Földrajzi terjedésük is felgyorsult, jelenleg 63 helyen van csoportjuk. Míg 1989-ben a tagság háromnegyed része a budapesti gyülekezethez tartozott, addig 1991-ben a fővárosiak aránya már kétharmadra csökkent.⁶

⁶ Makki, Marie-Rose: *Egy magyarországi neoprotesztáns kisegyház születése, fejlődése és szervezeti felépítése*, ELTE Szociológiai Intézet, Budapest, 1992. (Szakdolgozat)

Társadalmi összetétel

Ez a gyors létszámnövekedés olyan társadalmi légkörben megy végbe, amelyre az ideológia-piac nagymértékű kiszélesedése jellemző. A pártállam utolsó évtizedeiben olyan fellazulás ment végbe, amelynek következtében az emberek nagy többsége már elutasíthatta és el is utasította a materialista világnézetet. Az így támadt kereslethez azonban nem volt széles körű alternatív kínálat. A rendszerváltás ehhez is kitért a kapukat: a hazai felekezetek megújult térítő tevékenységbe kezdtek, megjelentek eddig nálunk ismeretlen vallások misszionáriusai, és látszólag teljesen pragmatikus, praktikus célok – pl. gyógyulás, meggazdagodás – elérését segítő mozgalmak, tanfolyamok, szolgáltatások propagátorai. Ma a legképtelenebb kínálat is keresletre talál.

A Hit Gyülekezete növekedésének felgyorsulásában nyilvánvalóan szerepet játszott a törvényes elismerés. Ezzel a csatlakozás egzisztenciális kockázata jelentős mértékben csökkent. Nagyobb nyilvánossághoz jutottak, ami könnyebben elérhetővé tette őket az érdeklődők számára. Utcai evangelizálásba kezdtek, tömeges evangelizációs alkalmakat tartottak az utóbbi években.

Magyarországon és általában a volt szocialista országokban a keresztyének mindig is nagy reményeket fűztek – a számukra eddig tiltott – tömeges evangelizációkhoz, hallva az amerikai evangelisták nagy sikereit. Ugyanakkor a vallásszociológiai kutatások azt mutatják, hogy ezek jóval kevésbé hatékonyak, mint a személyes kapcsolatokon keresztül történő térítés. Ugyanis a kampányok során megtérteknek jóval nagyobb hányada morzsolódik le, mint a személyes kapcsolatokon keresztül bekerülőeknek.

A Hit Gyülekezetébe az újonnan toborzottak jelentős része feltehetően a tagok meglévő társadalmi kapcsolatai

révén került be: elsősorban a kortársi kapcsolatokon, a párkapcsolatokon, az iskolai és munkahelyi kapcsolatokon keresztül. A rokoni kapcsolatok kevésbé gyarapították a taglétszámot, és inkább a testvéri, mint a szülői szálon tudtak téríteni.

Korábban is jellemző volt és ma is az maradt, hogy mely társadalmi rétegek alkotják a felekezet társadalmi bázisát. Egy visszaemlékezés szerint 1988-ban a budaörsi gyülekezet 15-25 éves nőkből, főként közép- és felsőfokú tanulókból, valamint 20-30 éves, elsősorban marginális foglalkozású férfiakból állt, akik alkalmi jellegű, főként szakképesítést nem igénylő munkákból éltek (pl. könyvtárosok, takarítók). Az azóta eltelt években e rétegek mellett megjelentek a 20-30 év közötti egyetemista és főiskolás férfiak, továbbá a mindkét nemű fiatal értelmiségiek. Becslésem szerint a 40 éven felüliek aránya legfeljebb a 10 %-ot éri el, a túlnyomó többség ma is 16-35 év közötti.

Bár mára heterogénebbé vált a tagság, egyes rétegek, legfőképp a tanulók, még mindig felülreprezentáltak. Ma már szinte minden főiskolán és egyetemen vannak a Hit Gyülekezetének tagjai, sőt csoportjai.

A nyolcvanas évek elején-közepén számos hazai felekezet megpróbálkozott csövesek, kábítószeresek, alkoholisták térítésével. (Az, hogy ez szinte kampányszerűen folyt, valószínűleg a külföldi és belföldi hittestvéri példa hatása volt.) Általában nem tudtak ezekbe a szubkultúrákba behatolni, és a kevés számú megtérített szocializálása is komoly terhet jelentett a gyülekezeteknek. A Hit Gyülekezete elég sikeresnek bizonyult ezen a területen.

Egy másik kör, ahonnan többen megtértek, a popzenészek. Általában továbbra is zenével foglalkoznak, tevékenységükkel az evangelizálást szolgálják. Zenei stílusuk

kevésbé változott, dalaik szövege a tanítást közvetíti a szélesebb közönség felé. A Hit Gyülekezetéhez tartozó popzenekarok kazettákat és lemezeket készítenek, koncerteket adnak.

A Hit Gyülekezetében igen magas a férfiak aránya, 40 % körüli⁷, míg más felekezetekben jelentős mértékű a nők túlsúlya.

A vallásszociológiai irodalomban nem találok olyan megfigyelésekkel, amelyek a nemek arányának időbeli alakulására vonatkoztak volna egy vallásos csoportban. A magam kutatásai alapján úgy tűnik, hogy az ún. ébredési hullámok idején általában magasabb a férfiak aránya, mint a konszolidáltabb időszakokban. Erre egyelőre nem találtam jobb magyarázatot, mint hogy az ébredési időszak olyan sajátos lehetőségeket kínál, amelyek vonzóbbak a férfiak számára, mint más időszakok lehetőségei.

Az ébredések időszakaiban a tanítás, a normák és a közösségi struktúra kialakulóban, illetve átalakulóban van. Ez a tagok számára több kreativitást tesz lehetővé, nagyobb egyéni szabadságot biztosít, és kiszélesíti a hatalomba kerülés útjait. Úgy gondolom, hogy azoknak a férfiaknak a többsége, akik ebben az időszakban nem tudnak bekerülni a közösséget befolyásoló csoportba – amely nem feltétlenül azonos a vezetőséggel – később, a megszilárdult tanítások, megrögzült normák és szervezeti viszonyok közepette, eltávolodik a felekezettől. Érdekes megfigyeléseket lehet tenni a férfiak térbeli elhelyezkedéséről ilyen állapotban lévő nagyobb létszámú gyülekezetek istentiszteletein. Túlnyomó többségük elől ül, általában állandó helyen, és kisebb részük az, aki véletlenszerűen foglal helyet a távolabbi sorokban.

Már 1985-ben, amikor Budaörsön részt vettem egy istentiszteleten, felfigyeltem erre.

E téma megfigyelése tehát sokban gazdagíthatja a gyülekezetek fejlődéstörténetének megértését, a Hit Gyülekezete pedig – mint sajátos eset – kiváló alkalmat nyújt a nemek arányának tanulmányozására.

A Hit Gyülekezetének vonzereje

Természetesen a legizgalmasabb kérdés, amelyre választ kellene adni, hogy mitől ennyire vonzó a Hit Gyülekezete éppen a fiatalok, a tanulók, az értelmiségiek, a marginális foglalkozásúak számára. A kérdés egyik fele az, hogy általában mitől téríthetők inkább ezek a társadalmi csoportok, mint mások.

A vallásszociológiai kutatások tapasztalatai szerint az olyan vallásos mozgalmak, amelyek nem rendelkeznek túl nagy társadalmi presztízzsel, és amelyek tagjaiktól erős elkötelezettséget kívánnak meg, leginkább azok közül tudnak toborozni, akik az aktív részvételhez elegendő mennyiségű szabadon beosztható idővel rendelkeznek, és akik társadalmilag kevésbé integráltak, azaz átmeneti, illetve marginális helyzetben vannak, s így relatíve kevesebb kockázatot jelent a számukra egy marginális mozgalomhoz való csatlakozás.⁸

A Hit Gyülekezete törvényes elismertetése előtt marginális mozgalom volt, és éppen ilyen rétegeket tudott magához vonzani: tanulókat és marginális foglalkozásúakat. 1989 óta csökkent a kockázata a hozzájuk való csatlakozásnak, és – mint láttuk – társadalmi bázisuk szélesedett.

A kérdés másik fele az, hogy mit nyújt a Hit Gyülekezete ezeknek a csoportoknak, mi az, ami miatt éppen ide

⁸ Snow, David A., Louis A. Zurcher, Jr., and Sheldon Eklund-Olson: „Social Networks and Social Movements: a Microstructural Approach to Differential Recruitment”, *American Sociological Review*, Vol. 45. (October 1980), 787–801.

jönnek, és ami miatt itt maradnak. Hiszen a kínálat széles, számos más mozgalom van, amely megpróbál ugyanezekből a körökből tagokat toborozni.

Tanításaik részletes leírása helyett azokat a vonásokat igyekszem kiemelni, amelyek megkülönböztetik őket más keresztény csoportoktól, és amelyekről feltételezem, hogy vonzóvá teszik a Hit Gyülekezetét.

Mint keresztények és mint protestánsok természetesen a Bibliát tekintik tanításaik alapjának. A többi olyan mozgalomhoz hasonlóan, amely megújítónak tartja magát, a Hit Gyülekezete is azt állítja, hogy teljesebben valósítja meg az Evangéliumban leírt elveket, mint elődei. és ehhez a teljességhez tartozik az is, hogy olyan részeknek ad hangsúlyt, amelyeket mások eddig nem vettek kellően figyelembe. A Hit Gyülekezete annyiban sajátos ezek között, hogy a megújítás még tart, az új tanítást nem készen adják át a hozzájuk fordulóknak.

Ennek az attitűdnek nagy vonzereje van: a fiatal tagok szemében a tradíciókkal való szakítás fontosabb, mint a folytonosság. Egy átalakulóban lévő társadalomban természetes az az érzés, hogy az új korszaknak új hit felel meg, a Hit Gyülekezete pedig az egyik legfiatalabb keresztény csoport. Hozzájárul az újdonságérzéshez, hogy a tagok jelentős része semmilyen más keresztény felekezet tanításait korábban nem ismerte alaposabban.

A tanítás egyik olyan eleme, amely ugyan a keresztény tanítás része, mégsem kap ekkora hangsúlyt más felekezetekben: a megváltott ember isteni vonásokkal rendelkezik. „Csodálatos emberek vagytok, ahogy dicséritek az Urat... ne legyetek dermedtek, ne féljeteK, ne szégyelljétek magatokat, hanem üdvözljétek Jézust, üdvözljétek egymást. Mondjátok, hogy *nagyszerű ember vagy*, nagyon örülök, hogy itt vagy... Isten szeretetének a bizonyága, hogy meg-

váltott téged... hogy te nagyon fontos ember vagy Isten szemében. (...) Mivel Isten teremtménye vagy, mivel Isten az ő képére, dicsőségére teremtett téged, ezért te egy nagyszerű ember vagy. (...) *Fogadd el magadat, ne akarj más lenni.* Fogadd el Isten tökéletes akaratát az életedben. (...) Én nem hiszem, hogy a közösségekben, a társadalmi kapcsolatokban valósítja meg az ember önmagát, én úgy gondolom, hogy Isten már megvalósított bennünket. Ebből a kész tényből indulunk ki, és ilyenkor erőlködés nélkül... tud az ember hatalmas dolgokat cselekedni. Fölszabadítja az embernek a teremtő, alkotó energiáját, hogy alkosson...”⁹ (Kiemelés tőlem. – *H. Zs.*)

Ez a tanítás nem egyszerűen a tökéletesedés perspektíváját kínálja a megtérőknek, hanem meglévő kiválóságuk felismerését. Egy ilyen tanítás érthetően erős támaszt nyújt mindazok számára, akiknek személyes problémát okoz az identitás hiánya, az önértékelés zavara.

A Hit Gyülekezetének egy másik sajátossága az aktív politizálás és a társadalmi befolyásolás egyéb, más felekezetek által világinak tartott formáinak szorgalmazása. „Tagjainkat arra bátorítjuk, hogy ne passzív elszenvedői, hanem aktív alakítói legyenek körülményeiknek, környezetüknek.”¹⁰

Amint más felekezetekre, a Hit Gyülekezetére is jellemző, hogy a környező társadalmat, a „világot” rossznak, romlottnak, a Sátán által befolyásoltnak tartják. „Úgy látjuk, hogy vakon saját vesztébe rohanó világunkban ezek az emberi élethez nélkülözhetetlen bibliai erények kiveszõben vannak. Az emberi erkölcs és jellem drámai romlását kizárólag a több évezredes klasszikus zsidó-keresztény erkölcsi

⁹ Prédikációrészlet. Lásd Vitézy László: *Hit*, Dokumentumfilm, MTV, Budapest, 1989.

¹⁰ *Új Exodus*. A Hit Gyülekezetének folyóirata, I. évf. 1. sz. (1989), 35.

és szellemi magatartás képviselésével és hirdetésével lehet meggátolni.”¹¹

A keresztények a „világ” megjavításának legfőbb módszerét általában a térítésben látják: az egyének megjobbítása által javul meg a társadalom. A Hit Gyülekezete a környező világ befolyásolására más utakat is keres: „...a bibliai humanizmust megvalósítandó új stílusú keresztény életmódra törekszünk, amely a konkrét evangelizáláson kívül kiterjedt emberi és anyagi környezetünk humanizálására is. Számunkra ennek része a szükségben lévők, az elesettek, az üldözöttek, elnyomottak támogatása is.”¹²

Az anyagi környezet humanizálása azt jelenti számukra, hogy a környezetvédők törekvéseihez csatlakoznak. Az emberi környezetet illetően – akár a keresztények többsége – ők is nagyon fontosnak tartják a társadalom erkölcsi értékeinek védelmét: „A rendszerváltást követő nagy várakozás után mára egyre inkább úgy látszik, hogy a »demokrácia« Magyarországon az erkölcsi megújulás helyett a pornó- és horroripar bordélyházát, a szellem szabadsága helyett az okkultizmus sötétségét (...) eredményezte.”¹³

Hit és politika

De az emberi környezet értelme a Hit Gyülekezetében sokkal szélesebb ennél. „Meggyőződésünkéből fakadóan fontos célunk a társadalom radikális átalakulásának elősegítése, a független és demokratikus Magyarország megteremtése, a jogállamiság kiépítése, a tulajdonviszonyok felszabadítása...”¹⁴ Ez valódi politikai programnyilatkozat, amely mint ilyen túlmutat a felekezeti tevékenység keretein.

¹¹ *Uo.* 33.

¹² *Uo.*

¹³ *Új Exodus*, II. évf. 3. sz. (1990), 3.

¹⁴ *Új Exodus*, I. évf. 1. sz. (1989), 35.

A demokratikus ellenzékhez fűződő korábbi kapcsolatok meghatározó volt abban, hogy a Szabad Demokraták Szövetségében látják azt a pártot, amely ezt a programot leginkább képviseli. Az is erősíti az SZDSZ-szel való kapcsolatukat, hogy saját tízéves történetük tapasztalata alapján ma csak azt tartják hiteles személyiségnek, aki ellenállt az előző rendszernek. Úgy látják, hogy az egyházak és a politikai közéletben szereplők többsége nem nyújt ilyen példát. Ez a szempont a rendszerváltás első éveiben volt a legerősebb hatással a Hit Gyülekezetének nyilatkozataira. Sokan beléptek az SZDSZ-be, és néhányan hivatásos politikussá váltak.

A politizáltság megnyilvánul abban is, hogy kiadványaik minden jelentős kül- és belpolitikai eseményt kommentálnak, és az istentiszteleteken elhangzó prédikációk is nyújtanak politikai orientációt a tagságnak. A tagok többsége ezt szívesen fogadja, mert érdeklődik a politika iránt, és úgy érzi, hogy nehéz eligazodni a mai viszonyok között. Ugyanakkor újra és újra megjelennek olyan vélemények is, hogy a politika idegen a keresztényektől. Ez az álláspont arra a keresztény hagyományra támaszkodik, amely szerint a keresztényeknek távol kell tartaniuk magukat a „világtól”, mert csak így őrizhetik meg tisztaságukat.

Éppen ezért olykor ellenérzésekkel találkozhatnak azok, akik hivatásos politikusi pályára léptek közülük. „Sokan magát a politikát a Sátán felségterületének tekintik, s mint ilyet magával az ördöggel azonosítják – írja egyikük. – (...) Hogy a politika piszkos?! Szerintem az éppen attól van, hogy kevés igaz keresztény, ezzel szemben sok hitetlen és névleges keresztény politizál... Mielőtt bárki azt hinné, hogy én arra kívánom buzdítani keresztény testvéreimet, hogy aktív politikussá váljanak, nagyon is határozottan leszögezem, hogy az Úr akarata ellenére, személyes ambícióból, elhívás nélkül nehéz – megkockáztatom, hogy lehe-

tetlen - megmaradni egyaránt igazi kereszténynek és politikusnak.”¹⁵

A tagok többsége azonban úgy véli, hogy a kereszténység és a politika a történeti egyházak helytelen felfogása miatt távolodott el egymástól. „Vigyázni kell arra, hogy ne ismétlődjék meg az Egyháznak a tudományos eredményekkel és a politikai progresszióval való szembekerülése...” – figyelmeztetnek lapjukban.¹⁶

Az emberi környezet védelméhez tartozik felfogásuk szerint a kisebbségek jogainak védelme, mindenféle rasszizmus elítélése és a szegények támogatása is. Meggyőződésük szerint a szegénység problémáját a karitatív tevékenység csak enyhítheti.

Felvetődik a kérdés: milyen mértékben egyeztethető össze a Hit Gyülekezete által képviselt liberális politika és a hirdetett konzervatív keresztény értékrend?

A politikai közéletben aktuális téma az abortusz kérdése. A liberális pártok az anya személyiségi jogait védik, és tiltakoznak az abortusz korlátozása ellen. A Hit Gyülekezete a hagyományos keresztény álláspontra helyezkedik, amely szerint a művi abortusz gyilkosság, és ezért számukra elfogadhatatlan. Elvileg a konfliktus nem feloldhatatlan, hiszen egy demokratikus társadalomban lehetséges különféle értékrendek egymás mellett élése. A Hit Gyülekezete úgy látja, hogy egy liberális abortusztvény nem fogja korlátozni a keresztényeket abban, hogy saját meggyőződésük szerint cselekedjenek.

Politikai állásfoglalásaikban hitet tesznek a demokrácia és a társadalmi pluralizmus mellett. A társadalmi pluralizmusba azonban beletartozik az is, hogy a különféle vallásoknak és egyéb eszmerendszereknek egyaránt létjogo-

¹⁵ *Hit Infó*, II. évf. 5. sz. (1992. márc. 4.), 19.

¹⁶ *Új Exodus*, II. évf. 3. sz. (1990), 5.

sultságuk van. Sok felekezetnek nehezebbre esik, hogy tolerálja a többieket. A Hit Gyülekezete arra törekszik, hogy világosan különválassza egymástól azt a szférát, ahol vitát folytat mások nézeteivel és azt, amelyben hajlandó együttműködni a más meggyőződésűekkel.

A gyülekezet és tagjai

Kutatásaim során szerzett tapasztalataim szerint az újonnan megtérítettekre minden felekezetben nagy hatással van a gyülekezetek szeretetteljes légköre, az a személyes érdeklődés, amelyet a régebbi tagok problémáik iránt tanúsítanak, és az az egzisztenciális segítség is, amelyet – ha szükség van rá – nyújtanak nekik. Általános tapasztalat, hogy ott, ahol a régi tagok egyértelmű többségben vannak, a problémák kezelésére nem hoznak létre külön szervezetet. A megélhetési és lakásgondok enyhítésének módja a hittestvéri segítség, adományokkal és egyedi megoldásokkal. Sem a kisebb, sem a nagyobb felekezetek nem képesek arra, hogy tömeges méretekben nyújtsanak segítséget – igaz, nincs is rá szükség.

A Hit Gyülekezetében azonban a gyors és nagymértékű létszámnövekedés és az újonnan megtértek viszonylagos életkori homogenitása miatt ezek az egzisztenciális problémák tömegesen jelentkeztek. A régi tagok sem számarányuk, sem az újakéhoz hasonló társadalmi helyzetük miatt nem vállalkozhattak arra, hogy a hagyományos karitatív módon próbáljanak segíteni. Az egyéni problémák azáltal is sokasodnak, hogy a tradicionális keresztény erkölcsi elveket hirdelve arra ösztönzik a fiatalokat, hogy kapcsolataikat legalizálják házasságkötéssel. De a jelenlegi gazdasági helyzet – mint köztudott – nem túlságosan kedvez a pályakezdőknek és a családalapítóknek: nő az ifjúsági munkanélküliség, a lakáshoz jutás nehezebb, mint eddig.

A Hit Gyülekezete újszerű formákkal igyekszik enyhíteni ezeket a hatásokat. A tagokat arra ösztönzik, hogy hozzanak létre vállalkozásokat, és ezáltal teremtsenek egymás számára is munkalehetőségeket. Több sikeres kisvállalat jött így létre. Próbálkoznak munkaközvetítői hálózat, alberletti közösségek megszervezésével, és továbbtanulásra ösztönzik a tagokat.

A Hit Gyülekezetének perspektíváiról

A rendszerváltás első éveiben úgy tűnt, hogy rövid időn belül gyökeres pozitív változások mennek végbe a társadalomban. Mára azonban kiderült, hogy a változás hosszabb időszakot igényel és iránya többesélyes.

Egyre gyakrabban találkozhatunk a médiákban különféle – általában nem azonosított – „szekták” körüli botrányokkal. A vallási szervezeteket kevéssé ismerők a történeti egyházaktól eltérő minden felekezetet szektaként jelölnek meg. A legképtelenebb történetek terjednek róluk: erőszakkal tartják maguknál a híveket, a térítésnél az agymosástól, sőt a kábítószeres használatától sem riadnak vissza, deviáns életmódot folytatnak stb. Az esetek túlnyomó többségében ezeknek a vádaknak semmilyen tényleges alapjuk nincs. A vallásszociológiai kutatások a ma leghírhedtebb „szektánál” sem találtak agymosással vagy más ilyesmivel. A szélesebb társadalom által kevéssé ismert felekezetekkel szemben újra és újra megjelenik az a szemlélet, amely jobb esetben betegségként, rosszabb esetben rendőri ügyként szeretné kezelni őket.

A Hit Gyülekezetének megítélésében is újra jelentkeznek az intolerancia jelei. A sajtóban számos elítélő cikk jelent meg róluk, elsősorban morális kifogásokat emelve velük szemben.

A vallásos mozgalmak kutatói azt találták, hogy egy bizonyos optimális mértékű üldözöttség pozitívan hat a növekedésükre és dinamikájukra. Ha van bizonyos kockázata a részvételnek, ez erősíti a tagok elkötelezettségét. A közösség bizonyos mértékig képes ellensúlyozni a társadalmi elítélésből adódó hátrányokat.¹⁷

A Hit Gyülekezetének további növekedését aligha fogja gátolni a velük szemben kialakulóban lévő intolerancia, hiszen az elmúlt évtizedben megfelelő tapasztalatot szereztek ahhoz, hogy együtt tudjanak vele élni. Jövőjét sokkal inkább az fogja meghatározni, hogy képes lesz-e megfelelő személyes és társadalmi perspektívát nyújtani azoknak a rétegeknek, amelyekhez tagjai tartoznak.

¹⁷ Gerlach, Luther P., and Virginia H. Hine: *People, Power, Change: Movements of Social Transformation*, Bobbs-Merill, Indianapolis etc., 1970.

A VALLÁSI PLURALIZMUSRÓL¹

Az utóbbi években sokakban riadalmat kelt hazánkban új vallásos mozgalmak megjelenése és a régebbi, kevésbé ismertek megújuló tevékenysége. A világi és az egyházi sajtóban is egyre-másra jelennek meg olyan írások, amelyek aggasztó esetekről számolnak be. A szerzők felhívják a figyelmet ezen „szekták” társadalmi veszélyességére: a megtérítettek személyiséget megzavarják, és pszichológiai erőszakot alkalmazva elszakítják őket családjuktól.

Hasonló riadalmat keltett ez a jelenség korábban az Egyesült Államokban, majd Nyugat-Európában is. Ugyanekkel a vallásos mozgalmakkal kapcsolatban hasonló esetekről számolt be a sajtó. A franciaországi katolikus szellemű folyóirat, az *Esprit*, már 1978 januárjában tematikus számban foglalkozott a problémával. (Különösen figyelemreméltó kritikai megjegyzéseket fűz a katolikus értelmezési kísérletekhez és kezelési módokhoz a főszerkesztő, Paul *Thibaud* cikke.)

Mielőtt a szóban forgó vallásos mozgalmak néhány vonására kitérnék, egy terminológiai problémával kell foglalkoznom. A „szekta” szó mind a köznyelvben, mind a publicisztikában pejoratív tartalmú. Eredeti értelmében – és a vallásszociológia használatában is – *értékmentes*: egy sajátos vallásos közösségi forma megjelölése.

¹ Készült 1992. november 12-én. Megjelent: „Veszélyes-e a szekták terjedése?” címen a *Népszabadság* 1993. február 10-i számának 13. oldalán, Horváth Zsuzsa vallásszociológus, MTA Szociológiai Intézet” aláírással. Itt a szerző által eredetileg adott címen közöljük. (A szerk.)

A második világháború után Magyarországon törvényi szinten megszűnt a felekezetek közötti egyenlőtlenség, és ettől fogva a hazánkban legálisan működő kisebb keresztény csoportokat – a történeti egyházaktól való megkülönböztetésül – hivatalosan kiségyházaknak vagy szabadegyházaknak nevezték. A „szekta” szót, amely továbbra is pejoratív értelmű maradt, csak az illegális csoportokra használták.

Napjainkban újra széles körben használják a „szekta” elnevezést, mégpedig általában minden olyan vallásos csoportra, amelyet megkülönböztetnek a történeti egyházaktól. Az 1990. évi IV. törvény (a lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról) lehetővé tette, hogy minden olyan vallásos közösség egyházat alapíthasson, amelynek tanítása és szervezeti szabályzata nem ütközik törvénybe. Mivel politikai kritériumok nincsenek, gyakorlatilag minden csoport legálisan működik. A mai szóhasználat tehát *a háború előtti értelemben* jelent meg újra.

Talán helyesebb lenne legalább a keresztény közösségek esetében megtartani a kiségyház vagy szabadegyház terminust, vagy pedig általában felekezetekről, vallási közösségekről beszélni.

A vallásszociológia sem tud teljes megoldást nyújtani. A vallásos csoportok hatalmas száma és változatossága miatt eddig nem tudott olyan kategóriarendszert létrehozni, amely minden csoport besorolására alkalmas, és így általánosan elfogadott lenne. Az egyik próbálkozás (R. Stark és W. S. Bainbridge) kritériuma a keresztény hagyományhoz való viszony: a szekta megjelölést azoknak a keresztény mozgalmaknak a számára tartja fenn, amelyekben a tanítás a tradíción belül marad, az újítást a szervezeti forma jelenti; kultuszoknak nevezi ezzel szemben azokat a nem keresztény csoportokat, amelyeknek tanítása innovatív a

keresztény tradícióhoz képest. Számos esetben ez a besorolás is nehézségbe ütközik.

A „szekta” szó pejoratív jellege a szektákról a közvéleményben kialakult és a történeti egyházak által erősen befolyásolt képből származik. A szekták

- tanítása eltér az adott társadalomban tradicionálisan többségi vallás(ok)étól, és (a feltételezések szerint) meglehetősen extrém;
- kis létszámú, zárt közösségek;
- tagjaikat – akár pszichológiai erőszakkal is – elkülönítik a környező társadalomtól: a világi kultúrától, a művelődéstől, a szórakozástól, a nem szektás családtagoktól;
- tagjaik számára deviáns életmódot írnak elő, és súlyos személyiségzavarokat okoznak.

Ezek a vonások részben megfelelnek a valóságnak, részben nem.

Először is, miután ezek a vallásos közösségek rendkívül változatosak, vannak közöttük olyanok, amelyeknek a tanítása alig-alig tér el a történeti egyházakétól, és teológiai szempontból semmiképpen sem nevezhető extrémnek. Mások hitelvei „extrémek”, amennyiben nagyon eltérnek a keresztény tradíciótól.

Másodsor, vannak olyanok, amelyek rendkívül elterjedtek, és létszámuk többmilliós. Mások a világ egyik részén nagy létszámúak, másutt kicsinyek, és megint mások mindenütt kicsik. Létszámuk sokszor független attól, hogy 150 vagy 15 éve keletkeztek.

Harmadrészt, a környező társadalomtól való elkülönültség szempontjából is erősen különböznek: valóban vannak olyanok, amelyek egyes szerzetesrendekhez hasonlítható zárt közösségekben élnek, de vannak olyanok is, ame-

lyek sokkal közelebb állnak egy szabadidős klubhoz. Az „agymosás” gyakorlatát a vallásszociológiai kutatások még annál a vallási közösségnél sem tudták bizonyítani, amelynek a leginkább ilyen a híre. (1978-ban Thibaud is óvta olvasóit attól, hogy olyasféle mítoszokat teremtsenek a szekták agymosásáról, amelyeket korábban a reklámok manipulációs képességeiről teremtettek.)

Negyedszer, a „szektások” életmódját általában azért tartják deviánsnak, mert roppant felületes ismeret alapján ítélik meg őket. Az átlagpolgár vagy akár az átlag egyháztag szemében azon keresztény csoportok tagjai is különcnek tűnnek, amelyek rendkívül következetes módon igyekeznek megvalósítani a hitelveik által előírt erkölcsi normákat. Számos szociálpszichológiai kutatás igyekezett bizonyítékot adni arra, hogy a „szektások” között több a kiegyensúlyozatlan vagy akár beteg személyiségű, mint a társadalom egészében. Ez egyiknek sem sikerült, némelyik viszont ellenkező eredményre jutott.

A többi igaz. Azaz: sok olyan csoport van, amelynek tanítása jelentősen eltér a tradicionális vallásos tanításokétól, és *az adott környezetben* extrémnek minősül. Vannak nagyon kis létszámú közösségek, és a körülöttük támadt botrányok miatt ezek gyakran jóval nagyobb riadalmat keltenek, mint azok, amelyek erőteljesen növekednek. Vannak olyan csoportok is, amelyek csak minimális kommunikációt folytatnak a környező társadalommal, de nagyon kevés ilyen van. Az is igaz, hogy olykor a megtérés „családok felbomlásához” vezet.

Az ilyen történetek leggyakrabban azoktól a szülőktől származnak, akiknek a gyereke egy olyan csoporthoz csatlakozott, amelyet a szülő nem tud tolerálni. A konfliktus forrása az, hogy a szülő szerint a gyerek személyisége megváltozott, és semmilyen eszközzel – még erőszakkal sem – tudja őt jobb belátásra bírni. A szülő feltételezi, hogy

ez csak pszichológiai manipuláció eredménye lehet. A vérmesebb szülők hatósági beavatkozást követelnek. (A francia katolikusok a hetvenes években több szervezetet is létrehoztak a megtevesztett gyermekek megmentésére. Olyan akciókra is sor került, hogy elraboltak szektásokat, és igyekeztek „dekondicionálni” őket.)

Milyen ez a személyiségváltozás? Lényegében mindig arról van szó, hogy a gyerek érdeklődési területe, világképe, saját magáról alkotott képe megváltozott az addigitól eltérő szocializáció hatására. Ez az a jelenség, amelyet a vallások megtérésnek neveznek. Ez a változás már akkor is konfliktushoz vezethet egy családban, ha csak abban nyilvánul meg, hogy a gyerek korábban diszkóba járt, most viszont minden szabadidejét egy imaházban tölti. (Mert „ha már”, akkor mért nem jó neki a templom – szól a szülői érvelés.) Súlyosabbnak minősül a helyzet, ha az eddig egyetemre járó gyerek abbahagyja tanulmányait, mert úgy látja, hogy az ő helye másutt van a társadalomban. Ha a gyerek vallásos indok nélkül szakítja meg tanulmányait, vagy ha egy leány egy fiú kedvéért hagyja el a családot, nemigen beszélnek pszichológiai manipulációról, és csak ritkán keresik a hatóságok vagy a pszichológusok segítségét a család együtt tartásához. Sajnálatos, hogy az erre vonatkozó interjúkból általában nem tudunk meg semmit a gyerek álláspontról.

Más esetekben a házaspár válása jelenti a család felbomlását. Ilyenkor is a vallásos közösség „családbomlasztó hatását” szokás okolni, habár a hitbeli különbség önmagában is elegendően erős magyarázó tényező. Nem meglepő, hogy a szociológiai vizsgálatok bizonyossága szerint az eltérő vallásúak között jóval gyakoribb a válás, mint a hit szempontjából homogén párok körében. Ugyanilyen „túlmagyarázó” vád az is, hogy a „szekták” nem engedik tagjaikat kívülállókkal házasodni, megint csak valamiféle erőszakot

téve rajtuk. Ehhez is elegendő a hitbéli különbözőség negatív hatásának felismerése: nem véletlen, hogy a történeti egyházak sem helyeslik a vegyesházasságot. Szabatos fogalmi elemzés alapján csak akkor lehetne „családbomlasztással” vádolni egy vallásos közösséget, ha tanításában vagy gyakorlatában ez explicite fellelhető törekvés. Ez azonban rendkívül ritka lehet.

Valóban veszélyes dolog-e társadalmi szempontból a „szekták” terjedése? Az újonnan megjelenő vallásos mozgalmak híveik jelentős többségét általában a már működő felekezetek tagjai közül toborozzák. Ennyiben a *többi felekezetre nézve* veszélyesek. (Megalapozott hipotézis, hogy nem vallásosok csak rendkívüli társadalmi helyzetekben kerülnek nagyobb számban ezekbe a mozgalmakba. Jelenleg ilyen rendkívüli helyzet van a volt szocialista országokban.) Nyilvánvaló, hogy össztársadalmi szempontból veszélyesnek kell tekintenünk egy csoportot, ha hitelvi és szervezeti szabályzata alapján megállapítható, hogy tagjai (esetleg kívülálló személyek) életét veszélyezteti. Ilyen módon volt veszélyes a Népek Temploma, amelynek tagjai tömeges öngyilkosságot követtek el, vagy azok a kultuszok, amelyek embert áldoznak.

Abban azonban már jóval nehezebb konszenzusra jutni, hogy milyen esetben veszélyezteti egy vallásos csoport tagjainak testi egészségét, nem is beszélve a mentális egészség kritériumairól. Számos olyan mozgalom van, amely a modern orvoslást bizonyos (nagyon ritkán teljes) mértékben elutasítja. Nagyon nehéz lenne megvonni azt a határt, amelyen túl veszélyesnek minősíthetnénk őket. Arra a törvények nyújtanak garanciát, hogy a létfontosságú ellátást, például az alapvető védőoltásokat, a gyerekek megkapják.

Hasonlóan problematikus elítélni egy vallásos csoportot azon az alapon, hogy eltér a társadalmilag elfogadott erkölcsi normáktól. Itt is a mérce meghatározása az első és

legfőbb nehézség, és akkor még azt is vizsgálni kellene, hogy a mért eltérés valóban veszélyezteti-e a társadalmat.

A pluralista társadalomhoz hozzátartozik a vallási pluralizmus is. Ahogyan a politikában, úgy a társadalmi élet minden szférájában toleranciára van szükség. Ahogyan a politikai pártok torzsalkodásának láttán széles tömegek fordulnak el a politikától, ugyanúgy valamennyi felekezet tekintélyét veszélyezteti, ha a többiekkel való vetélkedést helyezi előtérbe.

A tolerancia építésében pedig nagyon fontos, hogy azokat az információkat, amelyek alapján egy csoportot megítélünk, ne a bulvársajtóból vagy valamely konkurens csoporttól vegyük, hanem próbáljuk tényszerűen megnézni, mit tanítanak és hogyan élnek ezek az emberek.

VALLÁS – VESZÉLY – VALÓSÁG¹

A megnevezésről

Mostanában mindenki a szektákról kérdez. Először is megragadom az alkalmat, hogy megismételjem: nagyon helyénvaló lenne, ha a *köznyelvi használatból* kikopna a szekta szó. Használata megnehezíti a normális érintkezést éppúgy, mint a nemzetek és nemzetiségek gúnynevei. Ha valaki az olaszokat digóknak, a románokat oláhoknak vagy a szlovákokat tótoknak nevezi, hiába teszi hozzá, hogy részéről ebben nincsen semmi sértő szándék. ettől még ez őket sérteni fogja. A sértés ugyanis nem a szó hangalakjában, fizikai valójában van, hanem a kommunikálók viszonyában.

Nevezhetnénk ezeket a vallási közösségeket *egyházaknak, kiségyházaknak, szabadegyházaknak*, vagy ha valaki ki akar tartani amellett, hogy az egyház terminus csak a keresztényeket illeti meg, még mindig beszélhetne *felekezetekről* vagy egyszerűen *vallási közösségekről*.

Vallások és számok

Az utóbbi időben egyre gyakrabban hallhatjuk, hogy „szekta-veszély” van Magyarországon.

Az egyik tény, amely ezt alátámasztani látszik, az, hogy nagyon sok bejegyzett felekezet van, és számuk egyre nő.

Készült 1993. április 22-én, előadásként elhangzott a Kálvin János Körben 1993. április 30-án. (A szerk.)

A Művelődési és Közoktatási Minisztérium Egyházi Főosztálya 1990 óta adja ki évente a bejegyzett felekezetek listáját. 1990. június 15-ig 36, 1991. május 15-ig 37, 1992. szeptember 15-ig 46 néven jegyezték be közösséget. Nem tudom eldönteni, valószínűleg nem is lehet, hogy ezek a számok magasak-e az ország lakosságához képest. Egyrészt, vannak országok, ahol még több vallási közösség van. Másrészt, eszünkbe juthat, hogy az 1990-es hazai választások idején a politikai pártok számát is sokan sokallották.

Érdeemes figyelembe venni, hogy 1990 előtt egyáltalán nem volt ismeretes, hogy hány és milyen névre hallgató felekezet van Magyarországon. Az 1990-es listán szereplő felekezeteknek több mint kétharmada már 1945 előtt is működött az országban – lehet, hogy több is: nem mind-egyiknek ismerem a hazai történetét –, és csak néhány olyan akad közöttük, amelyről 1990 előtt nem hallottam.

A felekezetek neveit végignézve kitűnik, hogy a vallások száma némileg alacsonyabb, mint a bejegyzett felekezeteké. Például három ortodox egyház és ötféle buddhista csoport van. A magyarországi kisebb felekezetek történetének alaposabb ismerői tudják, hogy további olyan vallási közösségek is szerepelnek ezeken a listákon, amelyeknek a teológiája lényegében azonos.

Saját számításaim a következők: Az 1992-es listán szereplő 46 felekezet közül hatról semmit sem tudok. A maradék 40 – talán nem mindenki értene egyet evvel a számítás-sal – 25 vallást képvisel. A 25-ből ismereteim szerint kereszténynek tartja magát 19. Ám a 19 különbözőként kezelt keresztény vallás között vannak olyanok, amelyeknek a tanítását a laikus igen nehezen különböztetné meg egymástól.

Mindez arra figyelmeztet, hogy a felekezetek hosszú listája részben nem az utóbbi évek ún. „szektásodásának” az eredménye, részben pedig a sokféle elnevezés mögött azonosságok és nagyon erős hasonlóságok vannak.

Akik „szektaveszélyről” beszélnek, arra hivatkoznak, hogy növekedik a felekezetek száma. Mint a fentebbi adatokból látszik, 1991 és 1992 között a lista valóban növekedett. Kikkel? Az újonnan bejegyzett kilenc csoport közül kettő buddhista. Ebben az időszakban jegyeztette be *Németh Géza* az Erdélyi Gyülekezetet: ez a csoport reformátusnak tartja magát. Egy további közösség, amely ugyancsak egy már korábban bejegyzett felekezettel megegyező tanítást vall, valójában kb. 17 éve működik. Egy felekezet már 1945 előtt is létezett, de a kommunista rendszerben nem tudta elérni legalizálását. Két, Magyarországon újnak tekinthető vallás szerepel még, egyikük 11 éve, másikuk három éve kezdett téríteni nálunk. (Két új csoportról semmit nem tudok.)

Az adatszerű áttekintésből az a tanulság adódik, hogy az újonnan bejegyzett csoportoknak éppúgy csak egy része képvisel új vallást, mint a régieknek. A vallási csoportok magyarországi történetének ismeretében természetesen az várható, hogy a lista – a bejegyzetteké és a még bejegyzetleneké egyaránt – tovább fog növekedni. Egyrészt ugyanis még hiányoznak róla olyan vallások, amelyekről bizonyosan állíthatjuk, hogy már megkezdték felekezetté szerveződésüket. Másrészt a felekezetek számát fogják növelni azok a csoportok is, amelyek a vallási közösségek történetére mindvégig és világszerte oly jellemző szakadásokból jönnek létre.

A szektallenes harc történelmi tanulságai

Elég az utóbbi száz évet áttekinteni (ezt az időt sugallja a témára vonatkozó törvényjavaslat is), hogy megállapítsuk: az ún. „szektásodás” ellen semmilyen hatalmi intézkedés sem bizonyult hatékonynak: sem a népegyházaké, sem a csendőrségé 1945 előtt, sem az ÁEH-é, sem a kommunista rendőrségé 1945 után.

Továbbra is a probléma mennyiségi oldalát vizsgálva mindig is azt tartottam a legkülönösebbnek, hogy amikor valahol „a szekták társadalmi veszélyességéről” beszélnek, a nagyságrendekről nem esik szó. Ez nem magyar sajátosság. A 49 milliós Franciaországban a hetvenes években tetőzött a szektaveszély érzete. Az a felekezet, amely leginkább kivívta a „család és az egyén védelmére” szerveződött társaságok haragját, *mindössze 600 taggal rendelkezett*. Bár ezeknek a társaságoknak – a demokratikus Franciaországban – nem sikerült elérniük, hogy ennek vagy más akkoriban támadott felekezetnek törvényes úton korlátozzák a tevékenységét, a közelmúltban végzett felmérés szerint *jelenlétük nem játszott szerepet* a franciák vallási összetételében végbement változásokban.

Amikor szektásodásról van szó, többnyire csak egy mennyiségi szempont kap hangot: gyorsan növekszik a kisegyházak taglétszáma, és ha nem teszünk ellenük, többégy felekezetekké válhatnak. Lehetséges-e ez?

Történelmi példa van rá: elég a kereszténység terjedésére gondolni. Itt és most – mondjuk az utóbbi száz évben – a növekedés üteme felekezetenként, időszakonként és területileg is nagy különbségeket mutat. Magyarországon a hosszabb, tehát sok évtizedes múltra visszatekintő kisegyházak egyike sem mutatott eddig *tartósan* magas növekedési ütemet. Ez nem magyarázható avval, hogy eddig elnyomottak

voltak. Az elnyomásnak és üldöztetésnek általában nem mutatható ki ilyen hatása a vallási közösségekre. Például nálunk is megtalálható felekezetek a szomszédos Romániában az elnyomás időszakában sokkal erőteljesebb növekedést mutattak. De a hazai kisegyházak közül is éppen az egyik legnagyobbat üldözték a leghosszabb időn át.

Veszély és vád

Érdemes közelebbről megvizsgálni, hogy miért tartják társadalmilag veszélyesnek a szektának nevezett felekezeteiket.

Akár a hatvan évvel ezelőtti Magyarország, akár az elmúlt évtizedek amerikai vagy nyugat-európai szektaellenes kampányait nézzük, láthatjuk, hogy a felmerülő vádak kísértetiesen hasonlóak. Íme néhány, a teljesség igénye nélkül: a felekezet vezetője manipulálja a tagokat, elszedi a pénzüket, a közösség tagjai erkölcstelen életmódot folytatnak, többségük elmebeteg.

Figyelemre méltó, hogy meglehetősen különböző hitvallású és számos más szempontból is eltérő felekezet esetében ugyanazok a vádak hangzottak és hangzanak el. Az eltérések kicsik, és inkább az adott társadalomra vagy időszakra jellemzők, mintsem a megvádolt csoportokra. A harmincas évek magyar sajtója azt hangsúlyozta, hogy a szektatagok tanulatlan, megtévesztett emberek. Az erkölcstelenség egyik bizonyítékaként tekintették például az egyik felnőttkeresztelő csoportnál, hogy meztelenül merítik alá tagjaikat. A korabeli fényképek tanúsítják, hogy hosszú fehér ruhában történt a keresztelés. A modern kampányok kábítószerekről és agy mosásról szólnak. A megvádolt felekezeteknél ezt nem sikerült bebizonyítani. Gyakori feltételezés, hogy az új felekezet voltaképpen nem is vallási

közösség, hanem valamely politikai törekvés elleplezése. Magyarországon a belügyi megfigyelők 1945 előtt azt gyanították, hogy a kisegyházak tagjai kommunista ügynökök, 1945 után pedig azt, hogy imperialisták.

Nehéz lenne olyan felekezetet találni, amelyet története során ne értek volna hasonló vádak. Ezeknek a kampányoknak az a célja többek között, hogy távolartsák az érdeklődőket a megvádolt felekezetektől. Szociológiai vizsgálatok tanúsága szerint azonban a vádaskodás nem éri el ezt a hatást. Érvelésük lényegét tekintve a szektaellenes mozgalmak alapján véve kétségbe vonják az emberek ítélőképességét, és voltaképpen gyerekek tekintik őket – ebben rokonságot mutatnak a szélsőségesen intoleráns totalitárius rendszerek ideológiai védelmével.

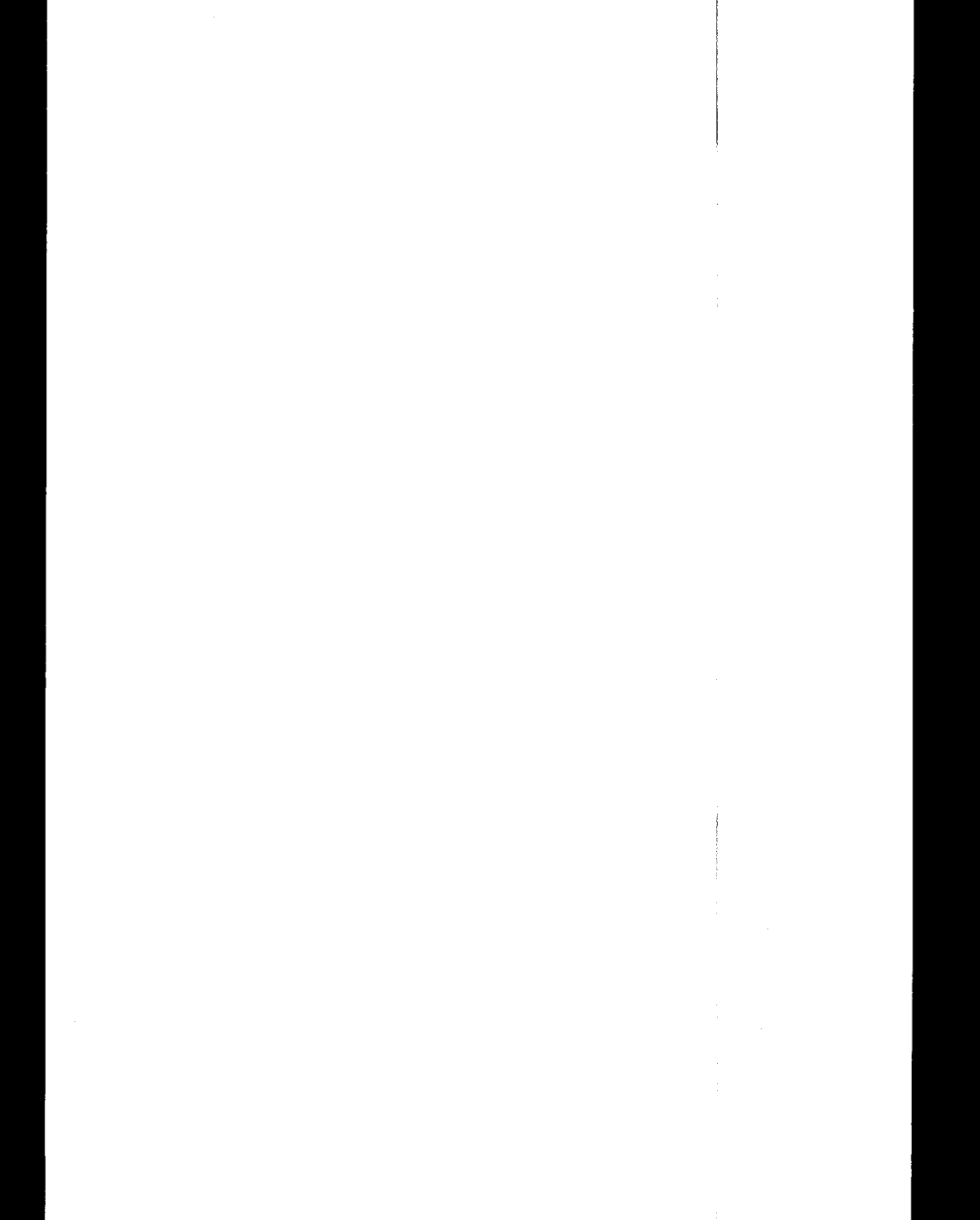
Különösen érdekes az erkölcstelenség vádja. Az általam eddig tanulmányozott kisegyházak közös vonása ugyanis éppen az, hogy tagjaikkal szemben jóval szigorúbb erkölcsi követelményeket támasztanak, mint a szélesebb társadalom.

Ha a normák általánossága még a gyors terjedés mellett is szólhatna, megkövetelésük szigora ellene hat. Azért is alaptalan a félelem ezen felekezetek gyors növekedése miatt, mert az emberiség eddigi története során sosem sikerült szigorú erkölcsi normákat tömeges méretekben elterjeszteni és be is tartatni.

Az utóbbi időben két valóban veszélyes vallási közösségről hallhattunk: a Népek Templomáról és a texasi csoportról. Az emberiség hosszú története során nyilván volt még néhány hasonló. Következik-e ebből az, hogy minden vallást be kell tiltani?

Egy demokratikus társadalomban nem. Az amerikaiak helyesnek tartják a fegyverviselést. Számunkra ez nehezen érthető, amikor rendszeresen hallunk ámokfutókról, akik

ártatlan embereket ölnek meg. Az amerikaiak úgy gondolják, hogy néhány elmebeteg miatt nem szabad korlátozni a többiek jogait. A fegyverviselés joga - szerencsére - meglehetősen távol esik a felekezetek jogaitól, de a gondolkodásmód alkalmazható itt is.

MENNYIRE VESZÉLYESEK A KIS VALLÁSI KÖZÖSSÉGEK A TÁRSADALOMRA?¹

Mióta terítékre került a szektatéma, megfigyelhető az a törekvés, hogy ezeket a csoportokat deviánsokként igyekeznek feltüntetni, amelyek a társadalmat veszélyeztetik. A szociológia deviánsnak nevezi az olyan csoportokat, amelyek normarendszere eltér a társadalom normarendszerétől. A deviáns csoportok közé sorolják a bűnözőket, az alkoholistákat, a kábítószereseket és a homoszexuálisokat.

Jól tükrözte ezt a dunaföldvári csoporttal elsőként foglalkozó rádióműsor, a *168 óra*, amely két „szakértőt” hívott meg az adásba: egy pszichológust és egy rendőrt. Ezzel a laikusok elképzeléseihez igazodott, miszerint a szektákat vagy bűnözőkként vagy mentális betegeként kell kezelni.

A szekták deviánsnak nyilvánítására szép példa a szolgálatmegtagadóké. Az általános társadalmi normarendszerhez tartozik a *Ne ölj!* parancsának elfogadása. Ugyanakkor, ha valaki erre hivatkozva megtagadja a fegyveres katonai szolgálatot, akkor ő deviáns, mert megtagadja a haza védelmét. Mint tudjuk, a nazarénusok és Jehova Tanúi évtizedeken át vonultak a börtönbe hitük e tanításának követése miatt. A társadalom mégsem tekintette sose magára nézve veszélyesnek a nazarénusokat, már csak azért sem, mert mindig nagyon kevesen voltak, és tanáikat sem

¹ Készült 1993. szeptember 24-én. Előadásként elhangzott a TEDISZ és a DAC Alapítvány „Vallásszabadság és pluralizmus” című konferenciáján, 1993. szeptember 25-én. (A szerk.)

igyekeztek szélesebb körben terjeszteni. A szolgálatmegtagadók miatt akkor támadt riadalom, amikor néhány evangélikus és katolikus, sőt hitetlen is megtagadta a fegyverforgást. Úgy vélték, ha rájuk is kiterjesztik a polgári szolgálat törvényes lehetőségét, kiürülnek a laktanyák. Ebben az időszakban hiába hivatkoztak nyugati példákra a polgárjogi harcosok, nem hittek nekik. Végül mégis sikerült eredményt elérni, s amennyire tudom, a szolgálatmegtagadók száma nem veszélyezteti a hadsereg létét.

Mit keres a pszichológus a szektaproblémában? Azt állítják a szektásokról, hogy hirtelen megváltozott a személyiségük, és feltételezik, hogy ilyen változást csak agymosással vagy kábítószeres alkalmazásával lehet elérni. Nagyon kevés szó esik arról, hogy tulajdonképpen milyen változásról is van szó. A szülők elmondják, hogy megromlott a kapcsolatuk korábban ragaszkodó gyermekükkel, esetleg, hogy a gyerek félbehagyta tanulmányait vagy otthagya munkahelyét, és már semmi más nem érdekli, csak a vallás.

Úgy gondolom, hogy ilyesmire nagyon sokszor sor kerül szekták nélkül is. Lányok hagyják el szüleiket egy-egy fiú kedvéért például. Sokan hagyják félbe tanulmányaikat, vagy hagyják ott munkahelyüket, mert egyszerűen úgy érzik, hogy nem a megfelelő helyen vannak. Az érdeklődési terület beszűkülése is elég gyakori, például a gyereket kizárólag az indiános könyvek vagy a popzenekarok érdeklik.

Mit is fed ez a hirtelen megváltozás, amit itt emlegetnek? Megváltozik az illető énképe és világképe. Ez a változás az, amelyet számos egyház, felekezet megtérésnek nevez. Természetesen nem szükséges hozzá sem agymosás, sem kábítószer. Itt kell megemlítenem, hogy olyan szülő-től is érkezett panasz a Segítő Barát² nevű szervezethez,

² Németh Géza által létrehozott szektaellenes szervezet, amely „szektássá” lett gyermeküket vagy más családtagjukat féltő családok bejelentései alapján támadja a bepanaszolt szektákat, és fellép bizonyos felekezetek bírói elítéléséért, működésének törvényi korlátozásáért. (A szerk.)

amelynek gyermeke ferencesrendi szerzetes lett. Csak ezt a levelet a Segítő Barát nem a sajtónak továbbította, hanem a katolikus egyháznak.

Általában is az a tapasztalatom, hogy nincs olyan sok eltérés a szektás vallásosság és a történeti egyházakon belüli vallásosság között; ezért is veszélyes deviánsnak minősíteni a szektásokat. A konferenciával egy időben tartják a Margitszigeten összejövetelüket a karizmatikus katolikusok, akiket sokan – köztük katolikusok – legalább olyan elítélendőnek tartanak, mint a szektásokat.

Az a kép, amelyet a szektákat támadók festenek ezekről a csoportokról a következő: van egy szektavezér, aki manipulálja a tagokat, majd ezek önálló személyiségüket elveszítve rabszolgáivá válnak. Valójában a vezető: szerepe ezekben a csoportokban sokkal inkább emlékeztet a pap szerepére a gyülekezetben. Egyébként nincsen minden szektában szektavezér. Érdeemes megemlíteni a sokat kárhoztatott dunaföldváriakat, akiknél azt is kifogásolják, hogy nem árulják el, ki a vezetőjük, hanem arról beszélnek, hogy náluk elvileg bárki lehet tanító. Ellenfeleik feltételezik róluk, hogy ez merő konspiráció. Úgy látszik, még sosem hallottak az egyetemes papság elvéről, amely számos más felekezetben is elfogadott tanítás.

Másrészt sehol sincsen rejtélyes manipuláció (pszichikai terror, gyógyszerezés) – kutatások sora bizonyítja ezt minden megvádolt csoportról. Érdeemes emlékeztetni rá, hogy az ilyen természetű vádak sokkal inkább jellemzik a kor szellemét, mint a szektákat. A két háború között úgy gondolták, hogy a szektavezér fizikai erőszakkal tartja a csoportban a tagokat. A rabszolgaság elleni legfőbb érv az, hogy igen nagy a fluktuáció ezekben a csoportokban, azaz mégis elég sokan képesek rá, hogy elhagyják ezeket a közösségeket – szabad akaratukból.

Néhány csoport tagjai kommunákban élnek; az őket támadóknak ez elég alapot ad ahhoz, hogy szexuális szabaddal vádolják őket. Ugyanakkor tudjuk, hogy a kereszténység történetében újra és újra visszatérő kísérlet, hogy az őskeresztények közösségeit a lehető legtökéletesebben reprodukálják, az életközösség tekintetében is. Tettek és tesznek erre kísérletet reformátusok és katolikusok is, és itt nemcsak a szerzetesrendekre gondolok, hanem valóságos kommunákra is, amelyekben családok éltek és élnek.

Általában gyakoriak az erkölcsi elmarasztalások, holott a szekták normarendszere az általános társadalmi normarendszertől éppen a *szigorúbb* erkölcsökben különbözik. Míg a történeti egyházak és a szélesebb társadalom normarendszere tolerálja a dohányzást és az alkoholfogyasztást, addig a kárhóztatott szekták teljes absztinenciát várnak el tagjaiktól. Az abortusz kérdésében ugyancsak a teljes tiltás álláspontját képviselik. Társadalmi veszélyességről beszélni velük kapcsolatban azért is különös, mert nincsenek direkt társadalmi törekvések, illetőleg amennyiben a társadalom megjobbítására törekszenek, ennek útját az egyének jobbitásában látják, azaz igyekeznek minél több embert meggyőzni igazukról – ez a hittérítés –, és a maguk életével példát kívánnak mutatni a többségnek: így is lehet élni, sőt, így érdemes. Mindig és mindenütt kisebbségben maradtak eddig – éppen azért, mert tagjaiktól jóval többet követelnek, mint a szélesebb társadalom –, így társadalmi befolyásuk sem túl nagy.

Úgy gondolom, hogy megítélni őket annak alapján lehet, hogyan élnek. Ennek vizsgálatához azonban semmi köze annak, ha tanításaikból kiragadunk részleteket. Bár – mint tegnap hallottuk *Csepeli* Györgytől – az előítéleteket nem lehet legyőzni több ismeret adásával, mégis melegen ajánlom mindenkinek, akit a téma érdekel, hogy ismereteit

lehetőleg ne a pletykalapokból szerezzé, hanem próbálja meg felvenni a kapcsolatot a kárhóztatott csoportok tagjaival, és kezdeményezzen velük párbeszédet. Tapasztalataim szerint erre ők mindig készek. Meg kell tőlük kérdezni, hogy valóban azt tanítják-e, amit terjesztenek róluk, és azután azt is meg kell kérdezni, hogy miért, és ha valamely tanításuk konfliktusokhoz vezet, ők hogyan látják ennek megoldását.

Én egy fórumon megkérdeztem Jehova Tanúinak képviselőjét, hogy hogyan gondolkodnak ők a vérátömlesztésről. Én ugyanis feltételeztem, hogy a vérátömlesztés elutasításakor nem az a céljuk, hogy minél több tagjuktól megszabaduljanak. Az illető úr először is elmondta, hogy honnan veszik ezt a tanítást. Azután elmondta, hogy tudnak róla, hogy a vérátömlesztésnek vannak orvosilag elfogadott alternatívái, és ők ezek közül néhányat elfogadnak. Úgy gondolom, hogy ebben az esetben konkrét segítséghez vezetne a párbeszéd folytatása – illetékesebb szereplőkkel. Ugyanakkor a főügyészhez a héten benyújtott betiltási kérelem semmilyen eredménnyel sem fog járni, ezt Jehova Tanúinak eddigi története eléggé bizonyította: a zsidók után ez a felekezet adta a legtöbb mártírt a világon. Adalékként annyit tennék hozzá, hogy Jehova Tanúi világszerte több millióan vannak, és 1937 óta utasítják el a vérátömlesztést.

Általában túl sok misztika és legenda övezi ezeket a csoportokat. Ilyen misztika maga az „agymosás” is, amelyről kompetens pszichológusok jelentették ki, hogy nem létezik. Thomas *Szasz* „Van aki agymosásnak nevezi” című cikkét idézem (*Az új köztársaság*, 1976. március 6. 32. old.):

„Mint ahogy sok más drámai megfogalmazás, az »agymosás« is metafora. Senki sem tudja kényszerrel vagy egy beszélgetéssel kimosni valaki másnak az agyát, mint ahogy egy éles megjegyzéssel sem ejthetünk vérző sebet valakin.

Ha nem létezik agymosás, akkor mit takar ez a metafora? Az egyik legegységesebb emberi tapasztalást és élményt foglalja magába, mégpedig azt, amikor az egyik ember befolyásolja a másikat. Azonban a személyes vagy pszichológiai befolyás valamennyi típusát nem hívjuk »agymosásnak«. Ezt a kifejezést azokra a befolyásokra tartjuk fenn, amelyekkel nem értünk egyet.”

Ha egyáltalán tenni kell valamit a szekták terjedése ellen, ennek biztosan nem hatalmi eszközökkel kell történnie. A vallások eddigi története bizonyítja, hogy tiltásokkal nem lehet gátat vetni nekik. Ezek nem befolyásolják lényegesen történelmi sorsukat.

A legendák képzésének egyik alapjául az szolgál, hogy a szektások többnyire többé-kevésbé zárt közösségekben gyakorolják hitüket. Hasonló zárt közösségek vannak a történeti egyházakban is. A paranoiások rögtön titkokat szimatolnak ilyenkor. Avval vádolják őket, hogy elzárkóznak a világtól, és a zárt közösség lehetővé teszi, hogy a tagokat dezinformáltságban tartsák. Még ha feltételeznénk is, hogy ez igaz, tiltásuk nyilvánvalóan tovább erősítené ezt az elzárkózást.

Egyre inkább erősödik bennem a gondolat, hogy eljött az ideje annak, hogy létrehozzunk egy Önvédelmi és Információs Központot, esetleg nevezhetnénk rövidebben „*Segítő Ellenségnek*”. Úgy gondolom, hogy ennek a szervezetnek többféle tevékenységet kellene végezni: egyrészt igaz információkkal szolgálni minden érdeklődő számára, másrészt keresni a konfliktusok megoldási lehetőségeit, és ehhez tartozna az is, hogy minden erővel törekedni kell arra, hogy a kommunikációt fenntartsuk azokkal, akik támadnak. Ez utóbbi a legnehezebb, hiszen a szektákat támadók szerint, akik a védik a szektákat, azok vagy volt kommunisták vagy maguk is agymosottak. Nagyon örülnék, ha minél többen, minél többféle felekezetről csatla-

koznának ehhez a szervezethez. Márcsak azért is, mert egymagam képtelen lennék ellátni ezeket a feladatokat. A felekezeti szolidaritásnak nagyon szép példáival találkoztam a múltban. A két háború közti Magyarországon az újonnan keletkezett szekták mellett kiálltak a baptista és adventista értelmiségiek. Az első világháború idején Amerikában elítélték Jehova Tanúinak vezetőit, mert hittestvéreiket arra biztatták, hogy ne tiszteljék a nemzeti zászlót. Ekkor nagy-egyházi vezetők egy csoportja sietett segítségükre abban, hogy biblikus magyarázatot adjon erre a tanításra. Új szervezetünk létrehozhatna egy olyan sajtótájékoztatót, ahol azok a szülők szólalnának meg, akik örülnek annak, hogy gyermekeik ezekhez a szektákhoz csatlakoztak, sőt, esetleg követték is gyermekeiket. Az ötlet nem tőlem származik, Eileen *Barker*, világhírű vallásszociológus már létrehozott ilyen szervezetet Londonban.

ÚJ VALLÁSOS MOZGALMAK¹

Az elmúlt évben sok támadás érte a hazánkban újabban terjedő vallásos csoportokat, arra hivatkozva, hogy elidegenítik az ifjúságot a tradicionális (keresztény) értékrendtől, és ezért fel kell lépni velük szemben. A támadások alapjául szolgáló információk többsége külföldi, az új vallásos mozgalmak ellenében szerveződött csoportoktól származik, ezért nem elegendő a tárgyyszerű tájékozódáshoz. (Jó áttekintést ad e mozgalmak első két évtizedének tapasztalatairól az UNESCO és a Sage közös kiadásában megjelent *New religious movements and rapid social change* című tanulmánykötet.)

Az új vallásos mozgalmak vallásszociológiai irodalmában leginkább a mozgalmak öt fő csoportját különböztetik meg, de nem minden mozgalom sorolható be ezekbe. Egyes kutatók ezért sokkal több csoportba sorolják őket (J. Gordon Melton például 836 mozgalmat sorol 15 csoportba), de az ilyen felsorolások végén is szerepel a maradékot egybefogó „egyéb” kategória.

Az öt fő csoport közül az elsőbe tartoznak azok a mozgalmak, amelyek már meglévő felekezetekből nőttek ki, mint például a karizmatikus katolikusok mozgalma. A másodikba sorolják az ázsiai vallásos tradíciókban gyökerező mozgalmakat, amilyen a Hare Krisna mozgalom, a buddhizmus különféle ágai, a Transzcendentális Meditáció és a Bhagwan mozgalom (Rajneesh Foundation). A harmadik csoportba tartoznak az ún. „human potential” (emberi ké-

¹ A HVG felkérésére, 1994. január 10-én készült cikk. (A szerk.)

pességek) mozgalmi. A Magyarországon megjelentek közül ide sorolható a Scientology Egyház. A negyedik csoportba tartozók inkább szervezetükben újak, semmint tanításukban. A Magyarországon megjelentek közül ide tartozik a Család. Az ötödik csoportba sorolják a sátánista és boszorkány-mozgalmakat. Az eddigiekbe besorolhatatlan, nálunk is megjelent mozgalom az Egyesítő Egyház.

Ezen mozgalmak a hatvanas években, illetve a hetvenes évek első felében keletkeztek az Egyesült Államokban, és növekedésük a hetvenes évek közepéig tartott. A hírük mindig nagyobb volt, mint a tömegük: egyiknek sem sikerült néhány ezernél több tagot toboroznia. Még azok sem tudtak ennél több résztvevőt hosszabb ideig megnyerni, amelyek képzéssel foglalkoznak vagy valamilyen szolgáltatást nyújtanak a kívülállóknak. Általában valamilyen tárgyat, könyveket árusítanak, testi-lelki (pl. jóga, meditáció) tréningeket szerveznek, vagy valamilyen sajátos technikájú gyógyítással foglalkoznak. Ez a tevékenység alkalmat ad a térítésre, és bevételt hoz a fenntartásukhoz. Ily módon tagjaiknál jóval szélesebb körrel állnak kapcsolatban, ezért úgy tűnik, mintha többen lennének tényleges létszámuknál.

Valamennyi új vallásos mozgalom a hetvenes években került át Nyugat-Európába, Kelet-Európában pedig a nyolcvanas években kezdtek elterjedni. Közös bennük, hogy valamilyen fizikailag és intellektuálisan biztonságos helyet nyújtanak tagjaik számára, ahol elkülönülhetnek a „külső” világtól. Sokak számára vonzó bennük, hogy jóval több aktivitásra adnak lehetőséget a laikus tagoknak, mint a régebbi vallásos szervezetek többsége, és arra bátorítják résztvevőiket, hogy a tanításokat a gyakorlatban, a mindennapi tevékenységekre alkalmazzák. Ez nem jelenti azt, hogy kevésbé spirituálisak lennének, mint a régi vallások, hanem azt, hogy újragondolják a spirituális és a materiális közti különbséget.

B. R. *Wilson*, angol vallásszociológus számos közös vonást állapított meg ezekben a mozgalmakban (*The Social Impact of New Religious Movements* című művében), amelyek valóban meglehetősen általánosnak tűnnek. Általában egzotikus eredetűek, és karizmatikus vezetők irányítják őket. Új kulturális életstílust valósítanak meg, és tagjaik olyan elkötelezettséget mutatnak, amely lényegesen különbözik a tradicionális egyházas keresztényekétől. Követőik elsősorban fiatalok, magas iskolai végzettségűek, akik a középosztályból származnak. E mozgalmak szervezetei megjelennek a társadalom nyilvánossága előtt, és nemzetközi szinten is kiterjedtek. Keletkezési idejük közössége is jellemző.

Ugyancsak Amerikából, de még a XIX. században érkeztek hozzánk azok a vallásos mozgalmak, amelyeket ma szektákként emlegetnek, például az adventisták, a jehovisták. Ezek első hívei is a 20-35 éves korosztályból kerültek ki annak idején, azonban jóval alacsonyabb képzettségűek voltak, és jellemzően a munkásosztályhoz, illetve az alsóbb középosztályhoz tartoztak. Egy másik különbség a szekták és az új vallásos mozgalmak között, hogy az utóbbiak nem gyülekezeti vallások (azaz nem alkotnak gyülekezeteket), és nem nyújtanak vallásos szolgáltatást az egyházaknál szokásos módon az egyén családi, szomszédsági környezetének.

A szociológusok, például R. *Wuthnow* az új vallásos mozgalmak amerikai keletkezésének társadalmi okait a második világháború utáni évtizedek gyors társadalmi változásaiban látják. Kiemelik a tudomány és a technológia szerepének megnövekedését, valamint a felsőoktatásban részesültek arányának nagymértékű növekedését. A második világháború után született nagy létszámú generáció az új körülmények között nagyon eltérő lett a többitől, többek között kulturális értékeit tekintve. Theodor *Rozak* már

1968-ban leírta a fiatal generációnak azt a kulturális forradalmát (*The Making of a Counter Culture* című könyvében), amely a művészetben, a politikában, a mindennapi életben sokféle néven vált ismertté nálunk is (a beat-nemzedéktől a polgárjogi mozgalmakon át a hippikig). E kulturális forrongás egyik formájának tekinthetők az új vallásos mozgalmak is. A többi kulturális és politikai formával való rokonságukat mutatja toleranciájuk, a hitelvek szabaddabb értelmezése, az egyenlőség elvének kiterjesztése a laikusokra stb. A szabadság kiterjesztésének keresését jelentősen segítette a felsőoktatás (gazdasági, technikai és politikai okokból szükségessé vált) kiterjesztése: miközben az új vallásos (és egyéb) mozgalmak főleg az egyetemisták, illetve diplomások között terjedtek, a velük szemben kialakuló és szervezeteket is létrehozó tradicionalista ellenállás tömegbázisát az amerikai társadalom alacsonyabb végzettségű csoportjai alkották.

Bár újabban más álláspont is megjelent (J. G. Meltoné), a legtöbb kutató szerint a gyors társadalmi változások időszakának lezárulásával az új vallásos mozgalmak felledülése is véget ért Amerikában. Európai terjeszkedésük viszont épp csak akkor kezdődött, eltérő feltételek között. Nyilvánvaló, hogy még későbbi kelet-európai és magyarországi terjedésük jellegzetességei nem magyarázhatók egyszerűen ugyanazokkal az okokkal, amelyek az Egyesült Államokban működtek. A hazai tényezők feltárása azonban a magyar kutatókra vár.

A VALLÁS KÖRÉN TÚL

The first part of the document discusses the importance of maintaining accurate records of all transactions. It emphasizes that every entry, no matter how small, should be recorded to ensure the integrity of the financial data. This includes not only sales and purchases but also expenses, transfers, and adjustments.

The second part of the document provides a detailed breakdown of the accounting cycle. It outlines the ten steps involved in the process, from identifying the accounting entity to preparing financial statements. Each step is explained in detail, with examples provided to illustrate the concepts.

The third part of the document focuses on the classification of accounts. It discusses the different types of accounts, such as assets, liabilities, equity, revenues, and expenses, and how they are used to record and summarize business transactions.

The fourth part of the document covers the process of journalizing and posting. It explains how transactions are recorded in the journal and then transferred to the ledger accounts. This process is essential for maintaining the double-entry system and ensuring that the books are balanced.

The fifth part of the document discusses the preparation of financial statements. It outlines the steps involved in calculating the net income, preparing the income statement, and determining the ending balances for the assets, liabilities, and equity accounts.

The sixth part of the document covers the process of closing the books. It explains how the temporary accounts (revenues, expenses, and dividends) are closed to the permanent accounts (assets, liabilities, and equity) at the end of the accounting period.

The seventh part of the document discusses the importance of adjusting entries. It explains how these entries are used to record accruals, deferrals, and other adjustments that are necessary to ensure that the financial statements are accurate and reflect the true financial position of the business.

The eighth part of the document covers the process of reconciling the books. It explains how the balances in the ledger accounts are compared to the balances in the bank statements and other external records to identify and correct any discrepancies.

The ninth part of the document discusses the importance of maintaining proper documentation. It emphasizes that all transactions should be supported by valid receipts, invoices, and other documents to ensure the accuracy and reliability of the financial records.

The tenth part of the document covers the process of auditing the books. It explains how an independent auditor can verify the accuracy of the financial statements and ensure that they are prepared in accordance with the applicable accounting standards.

VÉLEMÉNYEK A TÁRSADALMI KÜLÖNBSÉGEKRŐL¹

A hatvanas évek szociológiai kutatásainak legnagyobb része a társadalmi struktúra problémái körül összpontosult. Így napjainkig bőséges ismeretet gyűjtött össze a társadalmi egyenlőtlenségekről: a társadalmi rétegek közötti különbségekről, a mobilitási esélyek egyenlőtlenségeiről stb. Arról azonban mindeddig igen kevés információt nyújtott, hogyan látják az egyes társadalmi csoportok a saját helyzetüket és a többi rétegek helyzetét a társadalomban. A társadalomképnek – így az egyenlőtlenségek tudatának – a társadalmi tudaton belüli vizsgálata egyre sürgetőbb feladat, hiszen az egyes rétegek cselekvését nem közvetlenül az élethelyzetük határozza meg, hanem az arról kialakult tudatuk közvetíti.

Ezt a feladatot tűzte ki célul a Társadalomtudományi Intézet vizsgálata (Kolosi Tamás vezetésével). A kutatás négy főiránya közül itt csak az egyikre – egy nagyüzemi vizsgálatra – támaszkodunk. Abból a feltevésből indultunk ki, hogy a társadalmi egyenlőtlenségek tudati képe valamely torzítással ugyan, de végül is az objektív egyenlőtlenségeket tükrözi, és a torzítás szintén attól függ, hogy a társadalmi egyenlőtlenség-rendszer mely pontján létrehozott tudati képről van szó. A kutatás egyes részvizsgálatai ezért különböző típusú meghatározók elkülönítésére irányultak. Itt a kutatásnak arról a részéről számolunk be, amely egy fővárosi nagyüzem főbb rétegeinek egyenlőt-

¹ Megjelent: *Valóság*, XX. évf. 12. szám (1978. december), 78–88.

lenség-tudatát igyekezett föltárni. A kérdőíves adatfelvétel 649 dolgozóra terjedt ki, akik a munkamegosztásban elfoglalt helyük alapján kerültek a mintába. A főbb rétegek – a vezető állásúak és értelmiségiek, az egyéb szellemi dolgozók, a szakmunkások, a betanított munkások és a segédmunkások – nagyjából azonos számban voltak közöttük, mivel nem reprezentativitásra törekedtünk, hanem a tipikus rétegspecifikus vélemények első megközelítésére.

A tudati kép megközelítésére arról érdeklődtünk, hogyan értékeli a kérdezettek a társadalmi egyenlőtlenségek változásait az elmúlt évtizedekben, milyen történelmi okokra vezetik vissza mai jelenlétüket, és mit várnak a jövőtől ebben a tekintetben. Véleményt kértünk a társadalom szerkezetéről, az egyes rétegek viszonyáról és távolságáról. Vizsgáltuk, hogy mennyire fogadják el a fennálló hierarchikus viszonyokat, hol jelölik meg saját helyüket abban a képben, amelyet társadalmunkról kialakítottak, és milyen tényezők hatásának tulajdonítják azt, hogy ki milyen társadalmi helyzetbe kerül. A kérdőíves módszer természetesen nem alkalmas a vélemények mélyebb feltárására. Az egyes vélemény típusok markáns elkülönítésére azonban jól fel lehetett használni azt a tényt, hogy az egyenlőtlenségekről kialakult társadalmi álláspontok gyakran sztereotípiákban fogalmazódnak meg. Ezek segítségével vázlatos, de jól kirajzolódó képet kaphattunk az egyes rétegek alkotta társadalomképek különbségeiről. Ezeket a képeket összevethettük az őket létrehozó objektív helyzetének jellemzőivel, s ezzel lehetővé vált, hogy a további kutatás számára hipotéziseket fogalmazzunk meg arról, milyen hatással van az egyes rétegek munkamegosztásbeli helye, iskolázottsága, származása, mobilitási útja, anyagi helyzete, életszínvonala, életmódja az e rétegek tagjaiban kialakuló társadalomképre.

Mivel nem reprezentatív felmérésről van szó, nem állíthatjuk azt, hogy az eredményként kapott kép általában jel-

lemzi társadalmunk megfelelő rétegeit vagy akár a vizsgált nagyüzemet. Az általános szociológiai tapasztalatok alapján az várható, hogy a hasonló társadalmi helyzetben lévők csoportjai inkább hasonló, az eltérő helyzetűek inkább eltérő képet alkotnak az egyenlőtlenségekről, mint amelyet mi tapasztaltunk. Ezért mindenképpen célszerű először azt a tényleges helyzetet és azokat a tényleges különbségeket áttekinteni, amelyek mintánk társadalmi rétegeit jellemzik.

A társadalmi helyzet egyenlőtlenségei

A vállalati mintában a társadalmi egyenlőtlenségek már a születés pillanatában jelen vannak. A foglalkozási csoport és a születési hely között elég erős az összefüggés: a falun születettek aránya az egyes foglalkozási csoportokban nagyon eltér egymástól. Míg a szellemi dolgozóknak 28-29 %-a született falun, a fizikai munkások között ez az arány egyre nő, a segédmunkásoknál már 73 %

A kérdezettek demográfiai jellemzői is rétegsajátosságokat mutatnak. Egy ipari üzemben egyrészt az üzem profilja, ágazati hovatartozása határozza meg a nemek arányát, másrészt pedig az, hogy a nők alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkeznek, és kevesebb közöttük a szakképzett. Esetünkben is ez magyarázza, miért nagyobb a férfiak aránya a vezető-értelmiségi és a szakmunkásétegekben. Az egyéb szellemi dolgozók között ez az arány azért kiegyenlítettebb, mert nemcsak az adminisztratív foglalkozásúak tartoznak ide (ebben az esetben a nők sokkal többen lennének), hanem az alsó szintű vezetők és nem vezető beosztású technikusok, technológusok stb is. Még a vártnál is magasabb a nők aránya a szakképzetlen munkások, különösen a segédmunkások (64 %) között.

Életkor szerint a legfiatalabb csoportot az értelmiségiek alkotják – 52 %-uk legfeljebb 30 éves. A szellemi dolgozók között az arányokat az egyenlíti ki, hogy az egyéb szellemiek között több a fiatal, az alsó vezetők között pedig több az 50 év fölötti, mint átlagosan. Míg a szakmunkások életkori eloszlása normális (kétharmad részük 30 és 50 év közötti), addig a betanított munkások között valamivel több a fiatal, különösen a nő. A segédmunkásoknál erőteljesen megnő az 50 év fölöttiek (és közöttük a nők) aránya. A nyugdíjkorhatáron túl dolgozók túlnyomó többsége segédmunkás.

Az iskolai végzettség szinte teljesen meghatározza a munkamegosztás rendszerében elfoglalt helyet (1. táblázat).

1. táblázat

A foglalkozási csoportok iskolai végzettsége (%)

Foglalkozás	Iskolai végzettség					Összesen
	0-7 osztály	8 osztály	8+ szakma	közép- fokú	felső- fokú	
Vezetők	-	-	2	22	76	100
Értelmiségiek	-	-	-	1	99	100
Egyéb szellemiek	4	3	1	87	5	100
Alsó vezetők	9	-	31	42	17	100
Szakmunkások	6	6	75	12	1	100
Betanított munkások	32	54	13	1	-	100
Segédmunkások	75	22	3	-	-	100
Együtt	20	14	23	22	21	100

A vezetők és az értelmiségiek csoportjában abszolút többségben vannak a felsőfokú végzettségűek, az egyéb szellemieknél és az alsó vezetők között a középfokon végzettek, a szakmunkásoknál a nyolc osztály+szakma, a beta-

nitott és segéd munkásoknál pedig a nyolcosztályos, illetve annál alacsonyabb végzettségűek.

Az iskolai végzettség azonban már maga is mélyebb társadalmi hatások közvetítője. Erre utal, hogy kérdéseink foglalkozási csoportokba sorolódása igen erősen összefügg társadalmi származásukkal. Elég jelentős részük fölfelé irányuló mobilitás eredményeként került jelenlegi foglalkozási rétegébe. A vezetők és az értelmiségiek fele fizikai származású, az egyéb szellemieknél ez az arány még nagyobb. A szakmunkások fele szakképzetlen apától származik, a segéd munkások fele parasztesaládból. A lefelé irányuló mobilitás csekély, az azonban figyelemre méltó, hogy leginkább a szakképzetlen munkásrétegekben tapasztalható.

Az intragenerációs mobilitás már jóval kisebb, de még mindig jelentős. Általában az immobilok aránya a legmagasabb, az egyéb szellemi foglalkozásúaknak azonban több mint a fele fizikai munkásként kezdte pályáját. Ehhez a magas arányhoz az is hozzájárult, hogy az utóbbi évtized vállalati átszervezései során sok szakmunkást helyeztek át technológusi vagy egyéb nem fizikai munkakörbe. A fizikai dolgozók mozgása kisebb volt a nem fizikaiakénál: több mint 70 %-uk ugyanabban a foglalkozási rétegben kezdte a munkáséletet, ahol a kérdésés során találtuk, bár gyakori, hogy a segéd munkások eredetileg mezőgazdasági fizikai munkásként kezdtek dolgozni.

Az anyagi helyzetet egy összevont életszínvonal-mutatóval mértük, amely a következő elemeket tartalmazza: egy fogyasztási egységre jutó jövedelem; összevont lakáskörülmény-mutató; telek-, illetve háztulajdon, üdülési pontérték; tartós fogyasztási cikkek pontszáma. A súlyozott pontszámok alapján öt életszínvonalat különböztettünk meg: az alacsony (5-18 pont), a szűkös (19-25 pont), a szerény

(26-40 pont), a szerény jómódú (41-50 pont) és a jómódú (50 pont fölött) szintet (2. táblázat).

2. táblázat

A foglalkozási csoportok életszínvonala (%)

Foglalkozás	Életszínvonal					Összesen
	Alacsony	Szűkös	Szerény	Szerény jómódú	Jómódú	
Vezetők	-	6	17	35	42	100
Értelmiségiek	1	6	29	38	26	100
Alsó vezetők	-	5	51	28	16	100
Egyéb szellemiek	1	7	59	25	8	100
Szaktanácsadók	6	18	54	16	6	100
Betanított munkások	21	27	42	9	1	100
Segédmunkások	23	43	30	4	-	100

A nem fizikai foglalkozású csoportokban az alacsony és szűkös életszínvonalúak természetesen sokkal kevesebben vannak, mint a fizikaiak között. Ezen belül a vezető és értelmiségi rétegben a többiekhez képest nagy a szerény jómódúak és a jómódúak száma. Az egyéb szellemiek, az alsó-vezetők és a szaktanácsadók több mint fele részben szerény életszínvonalúak, a betanított és segédmunkások között ezzel szemben a szűkösen élők vannak sokan, az ennél jobb helyzetben levők pedig kevesen. A legélesebb különbség természetesen a két szélső csoport, a vezetők és a segédmunkások életszínvonala között van. *A foglalkozási réteghelyzet tehát elég erősen meghatározza az életszínvonalat.* Bár az alapvető különbség a fizikai és a nem fizikai rétegek életszínvonala között húzódik, feltűnő, hogy a határ nem éles: a szaktanácsadóság mintegy átmenetet képez a kettő között.

Bár első pillanatra periférikusnak tűnhet, mégis érdemes külön kitérni az üdülések szerepére. A vezetők és az

értelmiségiek általában többször üdültek, mint mások. Az egyéb szellemi foglalkozásúaknál már megegyezően az üdülők száma, de még az alsó vezetők között is kevesen vannak olyanok, akik egyáltalán nem üdültek (23 %). Ezek aránya csak a fizikai dolgozók között nő meg rohamosan, a segédmunkások között pedig már azok is nagyon kevesen vannak (21 %), akik legalább egyszer üdültek öt év alatt. Azért érdemes felfigyelnünk erre, mert ezek a különbségek sokkal többet jeleznek, mint a szociális juttatásokból való részesedés egyenlőtlenségének tényét. A fizikai dolgozók – különösen alsó rétegeik – szabadságuk idejét is gyakran jövedelmük kiegészítésére kénytelenek felhasználni, s egész életmódjuk ehhez igazodik. A jórészt a fővárosi agglomerációban lakó segédmunkás réteg 36 %-a háztáji gazdálkodással igyekszik kiegészíteni jövedelmét. E réteg számára ez annyira létszükséglet, hogy még a háztájjal rendelkező segédmunkások háromnegyed része is szűkösen él, és negyedik negyedrésze is csak a szerény életszínvonalat éri el.

Az eddigiek alapján megállapíthatjuk, hogy a kerdezeteknek a munkamegosztás rendszerében elfoglalt helyét az iskolai végzettségen keresztül lényegében meghatározza a társadalmi származás és a születési hely, a nem és az életkor, valamint egy általunk kevésbé figyelembe vett tényező, a lakóhely. Az így létrejött hierarchiában a felfelé mozgás lehetőségei korlátozottak. A döntő határ a fizikai és a nem fizikai dolgozók között van, mind a származás, mind az iskolázottság tekintetében. A nem fizikaiak között nyolcszoros azoknak az aránya, akik nem fizikai foglalkozású szülőktől származnak. A legalább középiskolát végzettek aránya a nem fizikaiaknál 88 %, a fizikaiaknál 5 %. De e szempontokból a nem fizikaiak között kisebbek a különbségek, mint a fizikaiak között. A szakmunkások eléggé eltérő képet mutatnak a betanított és segédmunkásoktól, e

különbségek azonban még mindig kisebbek, mint bármelyik nem fizikai réteghez viszonyítva.

Az életszínvonal különbségét döntően meghatározza a munkamegosztási rendszerben elfoglalt hely. A foglalkozási csoportok életszínvonalának eltérései mégsem magyarázhatók egyszerűen a fizikai–nem fizikai dichotómiával. Az életszínvonal egyes elemeinél a csoportok közötti különbségek mások és mások.

A vezetők két mutatótól – üdülés, lakáskörülmények – eltekintve erősen elkülönülnek a többi csoporttól, még az értelmiségiektől is, akik pedig viszonylag legközelebb állnak hozzájuk. Az, hogy éppen ezen a két ponton találkozik egymással a vezetők és az értelmiségiek rétege, annak a jele, hogy itt érvényesül leginkább a jövedelmen kívüli társadalmi juttatások szerepe, s így jövedelmük különbözősége ellenére is létrejöhet egyenlőség. Ugyanakkor – sőt, éppen ezért – ebben sokkal jobban elszakadnak az alsóbb fizikai rétegektől, mint a jövedelemben.

Az egyenlőtlenségek skálájának másik végén a segédmunkások csoportja válik külön. A betanított munkásokéhoz hasonló helyzetben vannak ugyan a nagyobb értékű tulajdon (gépkocsi vagy ingatlan) szempontjából – mivel ezekkel egyik réteg sem rendelkezik számottevő arányban –, és az egy fogyasztási egységre jutó jövedelmük is hasonló. Minden egyéb szempontból nagy a különbség e két munkásréteg között.

A többi foglalkozási réteg között bonyolultabbak az egyenlőtlenségek. Az értelmiségiek és az alsó vezetők helyzete leginkább anyagi ellátottságukban hasonlít egymáshoz (tartós fogyasztási cikkek, ingatlan). Ezt azonban kellőképpen magyarázza az, hogy mind a személyes jövedelem, mind az egy fogyasztási egységre jutó jövedelem tekintetében hasonló a helyzetük. Az összevont életszín-

vonalmutató azonban nagyobb távolságot mutat a két csoport között – a lakáshelyzetben és az üdülésnél mutatkozó különbségek miatt. Az egyéb szellemi dolgozókkal viszont azonos szintű lakáskörülmények között élnek az alsó vezetők, és az üdülés gyakoriságában is közel állnak egymáshoz. Egyenlőtlenségeik olyanok, mint a vezetők és az értelmiségiek között; itt is a tartós fogyasztási cikkek és a gépkocsitulajdon tekintetében nő meg a távolság, az alsó vezetők javára. Ezt megint csak a jövedelmi különbségek magyarázzák. Az életszínvonal összevont mutatója itt ellenkezőleg mozog: az alsó vezetők és az egyéb szellemiek közötti egyenlőtlenséget viszonylag enyhének tünteti föl.

Az összes réteg közül a szakmunkások helyzete a legbonyolultabb. A munkamegosztásban elfoglalt helyük egyértelműen a fizikai munka világába sorolja őket a betanított és a segédmunkásokkal együtt, de kvalifikáltabb munkájuk következtében kialakuló anyagi helyzetük miatt „középréteggé” válnak az életszínvonal-skálán. Személyes jövedelmük az alsó vezetőkéhez áll közelebb, családjaik egy fogyasztási egységre jutó jövedelme pedig az egyéb szellemiekéhez. Ez utóbbi a kereső-eltartott arány különbözőségéből adódik. Csak egyetlen szempontból vannak a betanított munkásokhoz hasonló helyzetben: a tartós fogyasztási cikkek tekintetében, kivéve a gépkocsit. Így, bár személyes jövedelmük eléri egyes nem fizikai rétegek szintjét, fogyasztási struktúrájuk még a fizikai dolgozók többi rétegéhez közelíti őket. A konkrét anyagi feltételek különbözősége tehát *jelentősen megnöveli a fizikai dolgozók közötti egyenlőtlenségeket*, és igen határozottan elválasztja egymástól a szakmunkásokat, a betanított és segédmunkásokat.

Az életszínvonal különbségei tehát globalisan a foglalkozási rétegek által meghatározott hierarchiát alkotnak ugyan, de a részletesebb elemzés azt mutatja, hogy ennek

egyres dimenziói nem teljesen párhuzamosak egymással. Az egyes rétegeket nem egyszerűen a skálakon mért helyezésük átlaga jellemzi – a szociológiai valóság bonyolultabb, mint amit egy pusztán mennyiségi mutató kifejezhet. A rétegek lényeges sajátossága éppen az, ahogyan az egyes dimenziókban elért helyezésük kombinálódik. Nem mindegy, hogy egy csoport számára a kereset hoz-e sokat és az egyéb juttatások keveset, vagy pedig éppen fordítva. Más azok helyzete, akik főállásban keresik meg ugyanazt a pénzt, amiért másoknak kiegészítő tevékenységet kell végezniük szabadidejükben. *Az egyenlőtlenségek a rétegek sajátos életmódján belül helyezkednek el, s ebben a keretben jelennek meg a tudatban is.* Így – bár kutatásunk nem életmód-, hanem tudatvizsgálat – mégis szem előtt kell tartanunk, hogy az egyes rétegeknek az egyenlőtlenségekről alkotott véleményét az adatainkban megragadottnál bonyolultabb élethelyzet határozza meg.

A közvélemény: egyenlőségeszmény

Bár számos lényeges kérdésben – mint például az elmúlt évtizedek fejlődésének megítélése, a hatalmi egyenlőtlenség nagyságának vagy az egyenlőtlenségek eredetének problémája – alapvetően különböző rétegvéleményekkel találkoztunk, mégis feltételezhetjük bizonyos *közvélemény* létezését. A megkérdezettek mintegy kétharmad része ugyanis alapjában hasonló társadalomképpel rendelkezik, és hasonló véleményeket formál. Társadalomképük és ítéletük kialakításában az egyenlőség orientáló érték. A tapasztalható egyenlőtlenségeket 68 %-uk egyértelműen kisebbségnek tartja, mint a fejlett kapitalista társadalmakban. A jövedelmi különbségeket 70 % tartja igazságtalannak, 72 % pedig „túl nagyoknak”. 73 % szerint „ma is fontos célkitűzés” a társadalmi egyenlőség megvalósítása, egyelő-

re azonban – 90 % szerint! – „vannak, akik túl jól élnek”. Arról már jobban megoszlanak a vélemények, hogy vannak-e „túl rosszul élők” is.

Abban sem teljes az egyetértés, hogy milyen rétegek alkotják mai társadalmunkat, de az egyes rétegek közötti egyenlőtlenségek leírására már legtöbben (64 %) a következő állítást választották: „a többség egy átlagos helyet foglal el, és ezek között viszonylag kicsik a különbségek. Van azonban *egy kisebbség, amely nagyon jó helyzetben van és egy másik, amelynek az átlagosnál sokkal rosszabb a helyzete*”.

A társadalmi közérzetre vonatkozó kérdéseinkre ugyan- csak erősen egybehangzó válaszokat kaptunk. A kérdezettek igazságosnak tartják helyzetüket (72 %), és úgy vélik, jobb helyzetben vannak, mint szüleik (90 %); általában anyagi, erkölcsi és társadalmi megbecsültségükkel is elégedettek, bár a segéd munkások véleménye más erről. Ez a pozitív közérzet egyszersmind érthetővé teszi azt a lényegében pozitív értékelést, amelyet a magyarországi egyenlőtlenségekről kialakítottak.

A társadalomkép egyes részeihez és egyes véleményekhez fűzött megjegyzéseink sejtetik a közvéleménytől való eltérések irányát. Az eltérések fő jellemzője az, hogy rétegjellegűek, vagyis minden rétegben található olyan többé-kevésbé jelentős kisebbség, amely sajátos, csak az adott rétegre jellemző felfogást alakít ki.

Legtöbb ponton a vezető-értelmiségi, a betanított munkás és a segéd munkás réteg véleményei tértek el egymástól szignifikánsan; a szellemi dolgozók és a szakmunkások válaszai kevesebb esetben, ezért az utóbbi rétegek társadalomképét nem tudjuk annyira pontosan megközelíteni.

A vezető-értelmiségi réteg

A vezetők és az értelmiségiek véleményei (néhány esettől eltekintve) nem mutattak szignifikáns eltérést, ezért úgy tekintjük, hogy lényegében egyetértenek.

Véleményük szerint az elmúlt harminc évben „fokozatosan csökkentek a társadalmi egyenlőtlenségek, és ma a legkisebbek”; egyértelműen kisebbek, mint a fejlett kapitalista társadalmakban. A még meglevő egyenlőtlenségek „a korábbi osztálytársadalmak maradványai és jelenlegi fejletlenségünk következményei, amelyek megszüntetésére kell törekednünk”. De ezek az egyenlőtlenségek végső soron nem „túl nagyok”.

A jelenlegi magyar társadalom szerkezetét leíró csoportosítások közül a következőt választották: munkásosztály – paraszti osztály – alkalmazottak – értelmiségiek – kisártermelők. Ez a felsorolás néhány lényeges eltérést mutat a másik két választhatóhoz képest. Csak ebben kerültek sorrendben előre a fizikai dogozók, és az osztály-terminus is csak itt szerepelt; a kisártermelőket másutt nem különböztettük meg; s végül a másik két felsorolásban különválasztottuk a vezetőket az értelmiségiektől. Ez a választás tehát, másképp fogalmazva, azt jelenti, hogy a vezetők és az értelmiségiek a többi rétegnél szívesebben használják az osztály-kifejezést (különösen a munkásosztály esetében), és (a vezetők) nem szívesen különböztetik meg magukat az értelmiségiektől.

A megjelölt nagy társadalmi csoportok egymás közötti egyenlőtlenségeit a vezető-értelmiségi réteg úgy látja, hogy a többség helyzete átlagos, és csak kisebbségek vannak szélsőséges helyzetben. Mivel a rétegbe tartozók többsége elutasítja azt az állítást, hogy „túl nagyok a hatalmas különbségek a vezetők és a beosztottak között”, viszont

egyetért azzal, hogy a jövedelmi különbségek igazságtalanok, ezért úgy tűnik, hogy a társadalmi csoportok előbbi elrendeződését szerintük az anyagi egyenlőtlenségek határozzák meg. A jövedelmi különbségekről is kiderül azonban – és ez összhangban van az előzőekkel –, hogy nem általában tartják problematikusnak őket, inkább csak a „szélsőséges helyzetben lévők” esetében: „vannak, akik túl jól élnek”, és „vannak, akik túl rosszul élnek”. A vezető-értelmiségiek véleménye szerint a törvényesen elérhető maximális jövedelem 12 000 forintnál, sőt 15 000 forintnál is több (23 %-uk 12-15 000 forintot, 35 %-uk 15 000-nél nagyobb összeget mondott).² Egy négytagú család (két szülő két kisgyerekekkel) megfelelő életszínvonalához szükséges jövedelem szerintük 7-11 000 forint között van (64 %). Ennél rosszabb körülmények között elsősorban a nagycsaládosok élnek. Ennek megfelelő választ kaptunk a „kik a szegények?” kérdésünkre is. „Gazdagoknak” viszont a magángazdasággal rendelkezőket tartják. Ebben egy – a közvéleményben is jelenlevő – tévhitnek engednek vagy hibásan általánosítanak. Ugyanis éppen a vezetők és az értelmiségiek kerülnek leggyakrabban kapcsolatba valóban *kimagaslóan* jó anyagi körülmények között élő kisárutermelőkkel, mivel leginkább ők tudják megfizetni árukat és szolgáltatásaikat.

A jövedelem meghatározásában a vezető-értelmiségi réteg a képzettségnek juttatna elsődleges szerepet, azonos képzettségi szint esetén pedig lényegesebbnek tartja a teljesítményt, mint az életkor figyelembevételét. Nemi lehetőséget adtunk arra, hogy az anyagi egyenlőtlenségek esetleges változtatásáról is nyilatkozhassanak a kérdezettek. E réteg szerint az anyagi különbségek enyhítésére a szélsőséges esetekben van szükség. A nagy család hátrányos befolyását a pénzbeli és a természetbeli szociális juttatásokkal kellene

² A KSH adatai szerint 1975-ben az állami iparban a háztárlagkereset 2881 Ft volt. (A szerk.)

enyhíteni; másrészt pedig – a túlzott gazdagodás meggátolására – csökkenteni kellene a mellékjövedelmek szerepét.

A társadalmi egyenlőtlenségeket kialakító tényezők közül a legfontosabbnak a lakóhely és a nemek közötti különbséget tartják: falun élni és nőnek lenni hátrányt jelent.

A vezetők és értelmiségiek *középre helyezik magukat* (93 %) az így leírt társadalomban. A nem fizikai dolgozók – még az értelmiség is (de legkevésbé az alsó vezetők) – általában kevésbé vállalják társadalmi rétegüket, mint a munkások. A vezetők között kicsi azoknak az aránya, akik „vezetőknek” vagy „vezető-állásúaknak” tartják magukat. Megfigyelhető, hogy főleg azok hajlamosabbak alacsonyabb társadalmi rétegbe sorolni magukat, akik alacsonyabban kezdtek és intragenerációs mobilitással lettek vezetők vagy értelmiségiek.

A rétegnek a társadalmi mobilitásról kialakult véleménye – ezzel összhangban – abban tér el a többiétől, hogy nagyobb arányban tekinti felemelkedésnek, ha „valakit fontosabb, felelősségteljesebb munkával bíznak meg” és ha „valakit beválasztanak valamilyen társadalmi-politikai szervezet vezetőségébe”; ezzel szemben szignifikánsan kevesen tartják felemelkedésnek, ha „valaki fizikai dolgozóból szellemi dolgozó lesz”. Véleményük magyarázatát valószínűleg abban kell keresnünk, hogy a vizsgált vezető-értelmiségi csoportban – mint objektív jellemzőik között láttuk – kicsi azoknak az aránya, akik fizikai munkásként kezdtek pályájukat. Azok a státus-váltások, amelyeket a leggyakrabban tekintenek felemelkedésnek, jellegzetesen a vezető-értelmiségi rétegen belüli mozgások.

Társadalmunk további fejlődését illetően e réteg tagjai bizonyultak a legoptimistábbnak. 11-féle egyenlőtlenségről kérdeztük meg, lehetségesnek tartják-e megszüntetésüket (3. táblázat).

3. táblázat

*Egyes egyenlőtlenségek megszüntethetősége
(Az „igen” válasz aránya a foglalkozási csoportok %-ában)*

Társadalmi egyenlőtlenség	Vezető	Értel- miségi	Egyéb szellemi	Foglalkozás		Bet. munkás	Segéd- munkás	Összesen
				Alsó vezető	Szak- munkás			
Város/falu	88	80	78	77	68	63	55	71
A gyerekek szülőitől függő esélye	76	72	73	73	68	65	71	70
Férfi/nő	78	71	75	64	70	58	46	65
Jó/rossz körülmények	63	77	62	67	68	52	59	64
Társadalmi osztályok	84	78	66	61	52	53	61	62
Könnyű/nehéz munkák	47	49	44	41	30	44	49	42
Hatalom	35	41	40	39	39	38	43	39
Érdekes/unalmas munkák	29	33	32	31	38	42	44	37
Szellemi/fizikai munkák	59	48	34	38	25	23	29	33
Vezető/beosztott								
anyagi különbsége	31	35	19	23	31	24	25	27
Alacsony/magas végzettségűek	29	20	21	20	25	24	28	24

A vezető-értelmiségi réteg a többi réteghez képest bizakodóbb a „társadalmi osztályok közötti különbség”, a „szellemi és fizikai munka különbsége” és a „vezető és beosztott anyagi egyenlőtlensége” megszűnését illetően. A szellemi és fizikai munka különbségének megszűnésében a vezetők még az értelmiségieknél is jobban hisznek. „A jó és a rossz körülmények között élők egyenlőtlenségének” eltűnésében az értelmiségiek bíznak leginkább, „az alacsony és magas képzettségűek közötti egyenlőtlenség” megszűnésében viszont – jellemző öngazolással – a legkevésbé. A vezetők közül ennek megfelelően abban reménykednek kevesen, hogy megszűnik egyszer a „sok és kevés hatalommal rendelkezők közötti egyenlőtlenség”.

A vezető-értelmiségi réteg társadalomképe tehát alapvetően ideologikus. Ez részben annyit jelent, hogy a réteg azonosul a hivatalos ideológiával, részben pedig azt, hogy társadalomképét helyzetének igazolására alakítja. Objektív adataik közül éppen a hatalmi és a képzettségi hierarchiában elfoglalt magas helyük jelzi a réteg lényegi vonásait. Véleményük szerint viszont éppen a hatalmi egyenlőtlenségek nem jelentősek társadalmunkban: az elismert anyagi különbségeket pedig a képzettségbeli különbségekkel igazolják. (A más alapon létrejövő anyagi egyenlőtlenség – például a kisárutermelőké – elvetendő!) A vezető-értelmiségi réteghez tartozók tehát igyekeznek jelentéktelennek minősíteni azokat az egyenlőtlenségeket, amelyekben rétegük vitathatatlanul magasabban áll a társadalom többi rétegénél. Jellemző, hogy társadalomképükben nincsenek vezetők. Közvetett módon inkább a munkásosztály vezető szerepét igyekeznek hangsúlyozni. A vezetők, sőt az értelmiségiek is előszeretettel azonosítják magukat a munkásosztállyal. Ugyanakkor meg is kell védeniük „jelentéktelen” létalapjukat, ezért éppen azoknak az egyenlőtlenségeknek a megszüntetését tartják nagyobb arányban lehetetlen-

nek, amelyek csoportjuk lényegét alkotják: a vezetők a hatalmi, az értelmiségiek a képzettségbeli egyenlőtlenséget. Az egyenlőség iránti optimizmusuk csak a többi területre terjed ki.

A szellemi dolgozók

Az egyéb szellemiek és az alsó vezetők véleménye társadalmunkról nemcsak egymáshoz, de a vezető-értelmiségi réteg véleményéhez is sokban hasonlít. Néhány fontos eltérésre azonban rá kell mutatnunk.

A ma tapasztalható egyenlőtlenségek közül ők is a jövedelmi egyenlőtlenséget látják fontosabbnak. De a szélsőségek megítélésében már eltérnek a felső rétegtől. A szellemi dolgozók jóval nagyobb része ért egyet azzal, hogy egyesek „túl jól élnek”, mint azzal, hogy akadnak olyanok, akik „túl rosszul élnek”. „Gazdagoknak” ők is a magángazdasággal rendelkezőket tartják elsősorban, „szegényeknek” viszont azokat, akik nem dolgoznak tisztességesen vagy elisszák a fizetésüket, tehát „önhibájukból” kerültek rosszabb anyagi körülmények közé.

Az egyén társadalmi helyzetét szerintük elsősorban az határozza meg, hogy „mennyire képes alkalmazkodni” (43 %), „mi a szakmája” (40 %) és csak a harmadik helyen számít az, hogy „városban vagy falun él-e” (35 %).

A társadalmi hovatartozás megítélése tekintetében a szellemi dolgozóknál találoztunk a legnagyobb bizonytalansággal. Zömük a középső szintre helyezi magát, de jóval kisebb arányban, mint az objektív réteghelyzetük vagy iskolai végzettségük alapján várható lenne. Mintegy ötödrészben feljebb sorolják magukat tényleges középső helyzetüknél. Valószínű, hogy a réteg e része már szükségesnek érzi az alulról való elhatárolást, s ez önmaga följebb

sorolására indítja. Lejjebb sorolni viszont csak akkor hajlandók magukat, ha „munkásosztálynak” hívják a csoportot, amellyel azonosulhatnak. Ezt a kifejezést, úgy látszik, sokan tágabbnak ítélik a fizikai munkások körénél, esetleg bizonyos ideológikus vonzerőt is éreznek benne.

A változás lehetőségéről a szellemi dolgozók rétegénél megjelenik az a vélemény is, hogy „társadalmi egyenlőtlenségek mindig voltak, vannak és lesznek, legfeljebb az egyenlőtlenségek formája változik”, mégis, az egyenlőtlenségek megszűnését illetően a többség hasonlóan bizakodó, mint a vezető-értelmiségi réteg. Egyetlen esetben vélekednek a többi rétegtől némileg eltérően: ők hisznek legkevésbé abban, hogy a vezetők és a beosztottak anyagi egyenlősége létrejöhet.

A társadalomról alkotott véleményük – mindent összevéve – kevesebb tudatosságot árul el, mint a legfelső rétegé. Megközelítésük alapvetően moralizáló jellegű, a társadalom tudományos szemlélete kevésbé érintette meg őket. Társadalmi igazságtalanságot láthatólag csak abban érznek, hogy egyesek náluk jobban élnek, azt viszont már az egyén hibájának tudják be, ha valaki rosszabbul él. Az egyenlőtlenségek létrejötte nek társadalmi okairól általában keveset tudnak. Az egyén legfeljebb úgy képes javítani a helyzetén, ha beilleszkedik az eleve adott hierarchiába. Ez a tudati helyzet megfelel annak, hogy ez a réteg a társadalmi hierarchiában közbülső helyet foglal el, amelyben keveredik a vezető és beosztott jelleg, létének alapjait pedig intézményes előírások fejezik ki és rögzítik.

A szakmunkások

A szakmunkásréteg véleménye erősen megosztott: részben a szellemi dolgozókéval, részben a többi fizikai foglalkozású rétegével egyezik.

Az elmúlt harminc évről alkotott ítéletük 36 %-ban az, hogy az egyenlőtlenségek fokozatosan csökkentek, 41 %-ban pedig egy ezzel ellenkező állítás: „lényegében nem csökkentek a társadalmi egyenlőtlenségek, legfeljebb másfajta egyenlőtlenségek vannak, mint régen”. Úgy látják azonban, hogy az egyenlőtlenségek nálunk kisebbek, mint a kapitalista társadalmakban. A szellemi dolgozókhoz hasonlóan a jövedelmekben tapasztalható különbségeket tartják „túl nagyoknak”, de többen hibáztatják emiatt a vezetőket, mint más rétegeket. („Már ma is lényegesen jobb helyzetben lehetnénk az egyenlőtlenséget illetően, ha ezt a vezetőket igazán akarnák.”)

Az egyén társadalmi helyzetét alakító tényezők közül a szakmunkások is fontosnak tartják, hogy ki „mennyire képes alkalmazkodni” (49 %) és „mi a szakmája” (38 %), de a többi réteghöz képest kiemelkedő arányban vannak közöttük, akik szerint az is számít, „mekkora hatalma van” az illetőnek (44 %). 50 %-uk „túl nagyoknak” is tartja a hatalmi különbségeket – ami illeszkedik ugyan az előző adathoz, de a többi munkásréteghöz képest még inkább kevés is.

Az önbesorolásban a munkásrétegek, így a szakmunkások is teljes biztonsággal azonosulnak a megfelelő munkás típusú csoporttal. A társadalmi státusváltások közül legtöbbször azt tartja felemelkedésnek, ha „valaki magasabb iskolai végzettséget szerez”, ha „valakit fontosabb, felelősségteljesebb munkával bíznak meg” és ha „valaki anyagi-

lag jobb helyzetbe kerül”. Ezek számukra is belátható és elérhető lehetőségek.

A további pontokon társadalomképük megegyezik a szellemi dolgozókéval. A kisárutermelőket tartják „gazdagoknak”, és ők is egyéni hibákban keresik a „szegénység” magyarázatát. Az anyagi egyenlőtlenségek megoldását attól várják, hogy az emberek szorgalmasabban dolgoznak. A szakmunkások azonban nemcsak a szélsőségek között szeretnék csökkenteni a távolságot, hanem valamennyi társadalmi réteg között, bár a jelenlegi hierarchia fennmaradása mellett.

Az egyenlőtlenségek közül a „könnyű és nehéz munkák különbségének” eltűnésében szignifikánsan kevesen hisznek, és ugyancsak kevesen reménykednek „a társadalmi osztályok különbségének” megszűnésében.

A szakmunkások az elsők, akik – az eddigi rétegektől eltérően – megkülönböztetnek vezető réteget. Viszonylag kedvező anyagi helyzetükben láthatjuk annak magyarázatát, hogy a vezetőktől csak hatalomban érzik távol magukat, anyagiakban nem. Felfogásuk kettőssége megfelel helyzetüknek: a munkamegosztásban elfoglalt helyük egyértelműen a fizikai dolgozók, a hatalommal nem rendelkezők, a nem vezetők közé sorolja őket. Ugyanakkor a szellemi dolgozókéhoz hasonló vélemények kialakulásában valószínűleg annak is szerepe volt, hogy a szakmunkások közül sokaknak lehetősége nyílt arra, hogy átkerülhessen ebbe a rétegbe; így a szellemi dolgozók egy része korábban szakmunkás volt. A szakképzettség olyan tulajdon, amely megfelelő személyes értékekkel és attitűdökkel párosulva (pontosság, szorgalom, törekvés, pozitív viszony a szakmához stb.) egyrészt jó anyagi helyzetet tud számukra biztosítani, másrészt olyan értékek elfogadását feltételezi, amelyek a szellemi foglalkozásúakéhoz hasonlóak. Nem véletlen tehát, hogy a szakmunkások a „szakmunkás-tulaj-

donságok” személyes hiányában látják a szegénység okait (s az alsóbb rétegekkel szemben ők is moralizáló álláspontot foglalnak el), de az sem, hogy éppen a hatalmi különbségekre érzékenyek. Tudatuk tehát megfelel helyzetüknek és egyszersmind ideologikus, amennyiben helyzetük fontos társadalmi összefüggések felismerését gátolja meg.

A betanított munkások

A betanított munkások véleménye lényegesen eltér az eddigiektől. Az elmúlt harminc évről más rétegekhez képest sokan vélekednek úgy, hogy az egyenlőtlenségek lényegében nem csökkentek, legfeljebb másfajta egyenlőtlenségek jöttek létre. Ezek ugyan kisebbek, mint a mai, fejlett kapitalista társadalmakban, de ez nem „egyértelműen jó”. „Túl nagyok” mind az anyagi, mind a hatalmi egyenlőtlenségek (utóbbi véleményük szignifikánsan eltér a többi rétegetől, a segédmunkások kivételével)

A társadalom szerkezetét is kevesebben látják az eddigiéhez hasonlóan. Az általuk választott csoportosítás: a vezető állásúak - értelmiségiek - egyéb szellemi dolgozók - fizikai dolgozók. A segédmunkások által kedvelt csoportosítástól ez csak abban tér el, hogy nem szerepel benne a „hátrányos helyzetű” csoport. Sok betanított munkás szerint ugyanis nincsenek „szegények”, bár „túl rosszul” és „túl jól élők” vannak. Nem tudjuk megmondani, miért nem nevezik szegénynek azokat, akik túl rosszul élnek, és e csoportoknak a társadalmi rétegződésben való elhelyezéséhez sincsen adatunk. Annyit állíthatunk csak, hogy a „gazdagokat” nem azonosítják a magángazdasággal rendelkezőkkel. Akik mégis látnak „szegényeket”, azok közül itt is sokan vélekednek úgy, hogy szegénységükért csak önmagukat hibáztathatják. A képzettség szerinti jövedelemelosztást minden eddigi réteggel ellentétben elvetik. Az anyagi

egyenlőtlenségek megváltoztatására nem tesznek javaslatot.

A rétegek viszonyát sokan látják az eddigiekhez hasonlóan („a többség egy átlagos helyet foglal el, vannak azonban szélsőséges helyzetben levő kisebbségek”), de megjelenik az a vélemény is, hogy „társadalmunkban vannak, akik fent vannak, és vannak, akik lent vannak”. A betanított munkások az eddigi rétegektől eltérően *alul érzik magukat*, különösen az utóbbi módon leírt társadalomban. Egyébként mind a társadalmi helyzetet meghatározó tényezőket, mind a mobilitást illetően hasonlóan vélekednek, mint a szakmunkások.

A betanított munkások sokkal kevésbé optimisták az egyenlőtlenségek megszűnését illetően, mint a többi réteg, mert egyenlőtlenségek „mindig voltak, vannak és lesznek”, ellenük az „egyen semmit sem tehet”. Kevesen reménykednek közülük a „szellemi és fizikai munka különbségének” eltűnésében, és ők bíznak legkevésbé a „jó és a rossz körülmények között élők egyenlőtlenségének” megszűnésében is

Társadalomképükben az egyes rétegek közti távolságokat inkább a hatalmi egyenlőtlenségek teremtik meg, mint az anyagiak. A társadalmi igazságtalanságok másik forrásának a képzettségi hierarchiát tartják. Tudatuk jellegzetesen *munkástudat*. Annyival ridegebb a szakmunkásokénál, amennyivel kisebb lehetőségük van helyzetük befolyásolására. Míg a szakmunkások szakmai tudása hatalom, amely a betanított munkásokkal szemben is érezteti hatását, addig az utóbbiak ezzel sem rendelkeznek. Alapjában véve tehetetlennek érzik magukat mindezzel szemben.

A segéd munkások

A segéd munkások véleménye a legkeserűbb társadalmunkról. Szerintük az elmúlt harminc évben lényegében nem csökkentek az egyenlőtlenségek, és ma sem kisebbek, mint a kapitalista társadalmakban. A hatalmi egyenlőtlenségeket „túl nagyok” tartják. A társadalom szerkezetét a következő csoportokkal írják le: vezetők – értelmiség – középréteg – munkás – hátrányos helyzetű. Ezek „egymás fölött álló rétegekben helyezkednek el, és a magasabb rétegekben egyre kevesebben vannak”. Önmagukat e piramis alján helyezik el.

Bár a többi réteghez hasonlóan egyetertenek (89 %) azzal, hogy „vannak, akik túl jól élnek”. 30 %-uk véleménye szerint ma egyáltalán nincsenek gazdagok Magyarországon. Az anyagi különbségeket általában viszonylag kicsinek vélik. Ez összefügghet azzal is, hogy a különböző jövedelmekre vonatkozó válaszaikat réteghelyzetük mellett erősen befolyásolja saját keresetük is. A „törvényesen elérhető maximális jövedelmet” például több mint kétötöd részük 5000 forintnál kevesebbre becsüli. Egy négytagú család megélhetéséhez kielégítőnek tartják, ha az összjövedelmük 3-5000 forint között van (36 %). Ennél „szegényesebben” csak azok élnek, akik nem dolgoznak rendszeresen vagy részegeskednek stb., tehát csak önmagukat okolhatják. Ugyanakkor a segéd munkások elutasítják azt a feltevést, hogy az egyén szorgalma javíthatna a család helyzetén; ezen csak a fizetések emelése segíthet. A fizetések megállapításában azonban nagyobb szerepet szeretnének adni az életkornak. (Ezt nem magyarázhatjuk avval, hogy több mint egyharmaduk 50 év feletti.)

Az egyén társadalmi helyzetét meghatározó tényezőket hasonlóképpen választották ki, mint a többi munkásréteg

Minden más rétegnél kisebb jelentőséget tulajdonítanak viszont annak a különbségnek, hogy „valaki városon vagy falun él”. A társadalmi státusváltások közül másoknál nagyobb arányban tekintik felemelkedésnek a következőket: ha „valaki magasabb iskolai végzettséget szerez” (90 %), ha „valaki fizikai dolgozóból szellemi dolgozó lesz” (87 %) és ha „valaki anyagilag jobb helyzetbe kerül” (80 %).

A segéd munkások szerint az egyenlőség megvalósítása lehetetlen. Szignifikánsan kevesebben hisznek a nemek közötti egyenlőtlenség megszűnésében, és ugyancsak kevesen „a város és a falu közötti egyenlőtlenség” eltűnésében.

A segéd munkások társadalomképében – a betanított munkásokhoz hasonlóan – fontosabb szerepe van a hatalmi egyenlőtlenségnek, mint az anyagnak, és a képzettség szerinti hierarchiát is erősen érzékelik. Ebben a társadalomban nem egyszerűen „alul” levőnek, de *legalul* levőnek látják magukat a hatalom, a képzettség és az anyagi helyzet szempontjából egyaránt.

Ebben a társadalomképben az ideológiák funkcióját az inadekvát ismeretek veszik át. A segéd munkások, akik objektíve a legszegényebbek e rétegek közül, nem szívesen tisztázzák viszonyukat a szegénységhez. A város-falu-különbséget másoknál jelentéktelenebb hatásúnak, ugyanakkor sokan megszüntethetetlen egyenlőtlenségnek minősítik. A társadalmi valóság hiányos ismerete mellett a társadalmi önbecsülés biztosítására szolgáló inkonzisztencia enyhíti keserűségüket.

Az egyes rétegek társadalomképét igyekezetünk objektív helyzetük adataival magyarázni. Nem szabad azonban elfelejteni, hogy e társadalomképeket nem egy országos, reprezentatív kutatás tárta fel, ám hipotézisül szolgálhatnak további, egyre teljesebb vizsgálatok számára. Érvényes-

ségük felbecsüléséhez figyelembe kell venni, hogy üzemi mintánk objektív jellemzői nem térnek el nagyon a társadalmi rétegek országos adataitól. Egyrészt az tűnik ki, hogy a mintánkba került fizikai munkások havi átlagjövedelme nagyobb különbségeket mutat, mint a hasonló profilú munkahelyeken dolgozóké általában. Ez azért fontos, mert ha feltételezzük, hogy a helyzetek távolságával a vélemények távolsága együtt nő vagy csökken, akkor a munkásrétegek egyenlőségtudata között tapasztalt különbségek országos szinten kisebbek is lehetnek. A segéd munkásokról nyert kép érvényességének határait befolyásolja, hogy kérdezetteink nemcsak az országos átlagnál alacsonyabban képzettek, de az iparág átlagánál is. Ugyanakkor a bejárók aránya jóval kisebb, mint általában a vállalat segéd munkásai között. Ez nemcsak a lakóhelyi arányokat torzítja, hanem megnöveli a segéd munkás-mintában a nők, az idősebbek, a nem mezőgazdasági származásúak arányát is. Ezek a tényezők elég jelentősen befolyásolhatják az eredményt. Az azonban ennek ellenére nagyon valószínű, hogy a kutatás eredményeként feltárt tudati különbségek fő vonalakban megközelítik a tényleges különbségeket, s így a további munka kiindulópontjául szolgálhatnak.

NŐI SORSOK BUDAPEST EGYIK MUNKÁSKERÜLETÉBEN¹

A kutatás leírása

Budapest egyik hagyományos munkáskerületében 30 asszonnal készítettünk interjút egy nagyobb kutatás keretében, amely a Világbank megrendelésére készült a városi szegénységről. Kérdéseink kiterjedtek a család történetére, anyagi helyzetére, fogyasztási szokásaira, helyzetének megítélésére, és a kérdezett néhány olyan kérdésben alkotott véleményére, mint az abortusz, a politika stb.

Alanyainkat egy szélesebb körű, részben hasonló kérdéseket tartalmazó kérdőíves felvétel után választottuk ki. A kiválasztás egyik szempontja az alacsony családi összjövedelem volt, másik pedig az, hogy különféle szerkezetű családok kerüljenek mintánkba.

A családok főbb jellemzői

A 30 asszony közül négy egyedül él, három egyedül neveli gyerekeit, hat házas- vagy élettársával él, egy anyjával és felnőtt fiával, 16 pedig házas- vagy élettárral és gyerekeivel. Utóbbiak közül hat cigány család.

Megjelent: *Esély*, 1993. 5. sz., 39–72. Két rövidebb rész a folyóiratokban nem szerepelt az eredeti kéiratból, és a tanulmány jegyzetek nélkül jelent meg. Itt a teljes szöveget közöljük, és a teljesség kedvéért magyarra lefordítva átvettük azokat a jegyzeteket is, amelyeket a szerző az angol nyelvű változathoz készített. (A szerk.)

A magyarországi cigányság létszámáról nincsenek pontos adatok, becslések szerint 400-450 000-en vannak (4-4,5 %-a a lakosságnak). Napjainkig sem zárult le a vita arról, hogy etnikumnak kell-e őket tekinteni vagy sem. *Kemény* (1976) vezette az eddigi legátfogóbb cigánykutatást.² Megállapítása szerint ha kultúrán az életforma egészét értjük, akkor Magyarországon nem beszélhetünk cigány kultúráról vagy szubkultúráról, hanem csak az alsó réteg szubkultúrájáról, amelybe a cigányság többsége is tartozik. Társadalmi integrálódottságuk ma is relatíve alacsony fokú. Ennek okát *Rupp* (1976) abban látja, hogy sosem rendelkeztek számottevő mennyiségű földdel vagy egyéb tőkével, tevékenységi terükből nagymértékben hiányoztak azok az elemek, amelyek szükségessé és lehetővé tették volna létük bővített akkumulációját. E ténynek az életforma szempontjából alapvető szerepe van: a megélhetés pillanatnyi, esetleges, a jövő számára nem kamatoztatható lehetőségektől függ.

A hetvenes években megkezdődött és ma is tart a cigányok tömeges migrációja a városokba, de mobilitásuk megrekedni látszik a szakképzetlen munkásrétegben. *Szabó* (1989) leírja, hogy ez a folyamat milyen hatással volt a cigányok társadalmi megítélésére: „a harmincas évekbeli magyar társadalom számára a cigányok indiánok voltak (mint az akkori, nem a múlt századbeli Amerika számára), a viszony (a lenézés is) patriarchális volt. (...) A hetvenes években éppen a cigányság kezdődő asszimilációja tette a patriarchális előítéleteket ellenséges előítéletté. Képletesen szólva a magyar cigánykérdés (most már kérdés) indiánkérdésből négerkérdéssé vált. A beilleszkedő cigányság lumpenként, szubkultúraként érzékelődik, amely megbontja a magyar társadalom integritását, a magyar társadalmat lum-

² Ugyancsak Kemény István vezette a második országos cigánykutatást 1992–1994-ben, amelynek eredményeit kötetünk szerkesztéséig még nem publikálták. (*A szerk.*)

penséggel fertőzi. Az etnikai előítéletek megszokott dinamikája szerint az a lumpenmentalitás, amely minden lumpennél (nem csak a cigány származásúnál) fellelhető, valamiféle »cigány« viselkedésként jelenik meg a társadalom tudatában, s a cigányság szaporodása nemzeti veszedelemként”.

A városrész: Angyalföld

Kérdőíves felvételünk a városnak egy jellegzetes részén történt, és nemcsak a köztudatban, de a kérdezettek fejében is elég egységes kép van erről a városrészről.

Angyalföld „*proli negyed*”, ahol rossz minőségű lakások vannak, ahol szegényebb emberek laknak. Két jelentős probléma a környéken: az alkoholizmus és a közbiztonság. Este, sötétedés után nem ajánlatos az utcákon járkalni. Egyes utcák különösen rossz híréek. Ugyanakkor kérdezetteink egyike sem került még veszélyhelyzetbe a környéken, csak mások megtámadásáról, más lakásokba történt betörésekről számoltak be. Több házban gond, hogy a kaput nem tudják zárva tartani, mert újra és újra tönkreteszik, de az nem derült ki, hogy a lakók vagy kívülállók.

Sok a kocsmá. Kérdezetteink úgy érzékelik, hogy a munkanélküliség növekedésével egyre több látogatójuk van, akik jóformán egész napjukat a kocsmákban töltik. Az alkohol az igazi kábítószer itt, drogfogyasztásról csak néhányan hallottak. Kérdezetteink véleménye szerint az alkoholizmusnak gazdasági oka van: a pénzhány és a létbizonytalanság miatti elkeseredésükben isznak az emberek. A megkérdezett családok egyike sem számolt be arról, hogy nagyobb mértékben fogyasztana alkoholt, de kétharmad részük több-kevesebb rendszerességgel legalább sört vásárol. Elsősorban a férfiak isznak, de hat nő is elismerte, hogy rendszeresen fogyaszt alkoholt.

A kocsmák környékén gyülekező alkoholisták mellett a cigányok jelenléte zavarja leginkább az itt lakókat: mert összegyülekeznek nagy csoportokban az utcán, a házak udvarain, és hangoskodnak, veszekszenek. Másokat az irritál a cigányokban, hogy nem dolgoznak, mégis jól élnek, meg tudják venni a kólát, a jégkrémet a gyerekeiknek. Feltételezésük szerint a pénzt vagy törvénytelen úton szerzik, vagy segélyekből élnek.

A fenti negatív kép a környékről általános, kérdezeteink többsége mégis szeret itt lakni. Ennek okát kereshetjük abban, hogy a saját házuk lakóiról általában jobb a véleményük, mint a környékbeliekről. Minden házban többségben vannak az idős lakók. Szinte mindenütt vannak veszekedések a háziállatok és a gyerekek miatt. Majdnem minden házban akad legalább egy renitens család, például egy alkoholista, aki rendszeresen feldúlja a ház nyugalmát. Ugyanakkor jelentős mértékű együttműködés van a lakók között: az egyedül élő idős, beteg emberekre odafigyelnek a többiek, be-benéznek hozzájuk, esetleg vásárolnak nekik, egymás gyerekeire vigyáznak, pénzt és élelmiszert kölcsönöznek egymásnak. Több házban akad egy-egy súlyos idegbeteg ember is. Figyelemre méltóan tolerálják őket, sokkal inkább, mint a házukban lakó cigány családokat.

Az itt élők emberi kapcsolatai közül hiányoznak a szervezett közösségek, és a rendszeres baráti kapcsolatok is aránylag ritkák. A családok többsége jóformán csak budapesti rokonaival érintkezik. A vidéken élőkkal való kapcsolattartást nagyon megnehezítette, hogy az utazási költségek jelentősen megemelkedtek az utóbbi években. Néhány esetben a lakóhelyi közösség jelenti a legfontosabb (sőt, egyetlen) emberi kapcsolatot.

Az angyalföldiek

Bár kérdezetteink egyéni sorsa, attitűdjei és különösen anyagi helyzete, valamint perspektíváik jelentős különbségeket is mutatnak, mégis kijelenthetjük, hogy elegendő közös vonással rendelkeznek ahhoz, hogy egy kultúrába tartozóknak tekinthessük őket. Néhány családtól eltekintve alsó-középréteggént jellemezhetők.

A 30 család közül 24 a Róbert körút – Fáy utca – Béke út – Szt. László utca által meghatározott négyszögben lakik. Az ezen a területen kívül eső, de attól nem messze lakó családok inkább – de nem feltétlenül – lakáshelyzetükben és általános anyagi helyzetükben térnek el, mint egyéni sorsukban. Néhány fiatal családnál feltételezhetjük, hogy jelenlegi körülményeik javulni fognak, és mai helyzetük átmenetinek tekinthető az életükben.

A többi családtól leginkább a cigány családok térnek el: erőteljes asszimilációs törekvéseik mellett is különböznek életmódjukban és életfelfogásukban.

Párkapcsolatok

Az élettörténetek részletesebb elemzése előtt is látszik, hogy a párkapcsolatok minősége jellemző kérdezetteinkre. A 30 család közül nyolcban a nő társ nélküli. A 22 párból csak 12 a házaspár, tíz élettársi viszonyban élő pár.

A nyugat-európai helyzettel összehasonlítva Magyarországon kevésbé elterjedt a házasságkötés nélküli együttélés, de nálunk is emelkedő tendenciát mutat. *Cseh-Szombathy* (1990) megállapítja, hogy mivel a házasság nélküli együttélés előnyben volt az együttélőkkel szemben a lakáshoz, a lakáskölesönhöz jutásnál, sokan ezek megszerzése érdeké-

ben kötöttek házasságot. Ugyanakkor éppen mert a lakáshoz jutásnál a gyerekeket egyedül nevelők is előnyhöz jutottak, látszat-válásokra is sor került. Ugyancsak gazdasági természetű motivációk hozhatók fel a létre nem jövő házasságoknál: néhány éve még házaspár nem rendelkezhetett egynél több lakással (tehát ha mindkét félnek volt lakása, nem házasodtak össze), néhány éve az özvegyek még elveszítették nyugdíjkiegészítésüket az újabb házasságkötéskor. A gyerekeket egyedül nevelő nők újraházasodása ellen hat, hogy így könnyebben jutnak lakáshoz (ha az élettárs nincs bejelentve a lakásba), és mint egykeresős családnak, több esélyük van a segélyek megszerzésére.

A társadalmi környezet elsősorban az alsó és a felső rétegekben tolerálja a házasságkötés nélküli együttélést. Az intézmények devianciaként kezelik. Sok iskolában eleve veszélyeztetett helyzetűnek³ tartják azt a gyereket, ahol az anya nem élettársa nevét viseli.

Az élettörténetek végigtekintéséből kitűnt, hogy a párkapcsolatok problémái végigkísérték kérdeztetteink életét. A 30 családban 54 felnőtt közül 33 legalább egyszer elvált már, vagy tartósan külön élt a házastársától, vagy élettársi kapcsolatban élt korábban. Így a jelenlegi özvegyek egy része is második házasságából lett özvegy, és a házasok egy része is második házasságában él.

A családok anyagi és társadalmi helyzetének javulására a legtöbb esetben negatívan hat a párváltás. Egyrészt, mert ez azt jelenti, hogy legalább átmenetileg legfeljebb egy kereső van a családban. Másrészt, mert a magyar családvédelmi törvények kötelezik a házasságukat felbontó feleket a vagyonomegosztásra. A magyar családok túlnyomó többségénél a vagyon leglényegesebb része a lakás. A lakás megosztása rendszerint avval jár, hogy mindkét fél lakás-

³ A „veszélyeztetett gyereket” nyilvántartja az önkormányzat gyámügyi osztálya.